

PIERRE'O TEILHARD'O DE CHARDINO  
IDĖJŲ RECEPCIJA LIETUVOJE:  
BRAZAUSKŲ MOKYKLA (1975–1993)

RAMŪNAS LABANAUSKAS

**Įvadas.** Bažnyčios atsinaujinimas, prasidėjęs su Vatikano II Susirinkimu ir audringai išsiplėtojęs vėlesniais dešimtmečiais, turėjo savo pirmtakus. Vienas jų – prancūzų jėzuitas, paleontologas, filosofas ir teologas Pierre'as Teilhard'as de Chardinas<sup>1</sup> (1881–1955). Jo krikščioniškojo evoliucionizmo idėjos reikšmingai paveikė teologiją, padarė nemažą įtaką Susirinkimo dokumentams. Geležinės uždangos nuo Vakarų atskirtą Lietuvą naujos teologinės koncepcijos pasiekdavo komplikuotais keliais ir labai pavėluotai. Griežtos sovietų režimo vykdytos ateizacijos politikos ir komunistinės ideologijos diegimo sąlygomis Lietuvos katalikų visuomenėje įsitvirtino konservatyvi, gynybinė laikysena. Vis dėlto tarp katalikų intelektualų, ypač brendusių progresyvioje prieškarinio ateitininkijos intelektualinėje atmosferoje, netrūko tokių, kurie ieškojo naujų, moderniems laikams tinkamų katalikybės raiškos formų ir būdų. Vieni tokių – Kauno inteligentai Juozas Brazauskas (1913–1993) ir Anelė Švabaitė-Brazauskienė (1918–2016). Abu jie mokėsi Vilkaviškio „Žiburio“ gimnazijoje, buvo ateitininkai, studijavo Vytauto Didžiojo universitete (Juozas – ekonomiką, Anelė – psichologiją). 1937 m. jie susituokė ir išvyko į Prancūziją studijuoti. Po karo Brazauskas suorganizavo Lietuvos išlaisvinimo komitetą ir tapo vienu iš jo vadovų. 1946 m. buvo suimtas, nuteistas 10 m. lagerio ir 5 m. tremties. 1955 m. grįžo į Lietuvą. Nuo 1959–1960 m. Brazauskų namuose pradėjo burtis gyvenimo prasmės ieškantys jauni žmonės, su kuriais Brazauskai kalbėjo filosofijos, teologijos ir psichologijos temomis naudodami Brazauskienės iš prancūzų (ir lenkų) kalbos išverstą literatūrą<sup>2</sup>. Jų darbo su jaunimu ir kunigais visuma šiame straipsnyje įvardijama kaip „Brazauskų mokykla“.

<sup>1</sup> Toliau straipsnyje jo pavardė bus rašoma taip pat ir sutrumpinta forma – Teilhard'as.

<sup>2</sup> Ramūnas Labanauskas, „Juozas ir Anelė Brazauskai – jaunimo ugdytojai“, in: *Laiškai bičiuliams*, Vilnius, 2016, Nr. 2 (30), p. 38.

Brazauskų mokykla veikė nuo XX a. septinto dešimtmečio pradžios, tačiau mums rūpimu Teilhard'o de Chardino idėjų skleidimo aspektu – nuo aštunto dešimtmečio vidurio iki 1993 m. Labiausiai mokyklos veikimą nulėmė sovietmečio realijos. Sovietinis režimas įtakojo visas visuomenės gyvenimo sritis tiek savo siekiais primesti ideologinį diskursą, grindžiamą komunistine ir scientistine ideologija, tiek savo formuojama socialine realybe. Vis dėlto, nepaisant propagandinio aparato ir masinių informacijos priemonių diegiamo optimizmo ir tikėjimo „pergalingu žengimu“ į komunistinę ateitį, visuomenėje stiprėjo vartotojiškumo apraiškos, viešpatavo visuotinė apatija, abejingumas visuomenės ir valstybės reikalams<sup>3</sup>.

Šiuo metu Lietuvos istoriografijoje įvyko proveržis, tiriant vėlyvojo sovietmečio visuomenę: Ainės Ramonaitės tyrimai atskleidė plačią sovietinės Lietuvos pasaulėžiūrinių, politinių, kultūrinių grupių (sąjūdžių, asmeninių ratelių, pagrindinių politinių organizacijų, pagrindinės spaudos platinimo tinklų, legaliai veikusių klubų ir kt.) panoramą<sup>4</sup>. Istoriografijoje kilusi diskusija kiek ir koku mastu šias neformalias organizacijas, judėjimus, įvairias iš apačios kylančias iniciatyvas galima laikyti paralelios („nematomos“, savaimios, neformalios ar net pilietinės) visuomenės dalimi dar nepateikė galutinių įtikinamų atsakymų<sup>5</sup>. Toliau vyksta diskusija dėl sovietiško ir nesovietiško ribų, bandoma išryškinti sisteminės ir nesisteminės „nematomos visuomenės“ vėlyvuju sovietmečiu ribas, postuluoju nesovietinės visuomenės egzistavimą<sup>6</sup> kaip vieną iš dviejų tikrovių, kaip terpę, kurioje galima „gyventi tiesoje“<sup>7</sup>. Vis dėlto toks bandymas išplaukia daugiau iš etnokultūrinio ir katalikiškojo sąjūdžių dalyvių prisiminimų apie savo jau-

<sup>3</sup> *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, vyriausias redaktorius Arvydas Anušauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005, p. 490.

<sup>4</sup> Ainė Ramonaitė, „Pilietinė visuomenė Lietuvoje?“, in: *Demokratija Lietuvoje = Democracy in Lithuania: Pilietiškumas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos lūžiuose*, sudarytojai Mingailė Jurkutė, Nerijus Šepetys, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2011, p. 44–49.

<sup>5</sup> Arūnas Streikus, „Lietuvos katalikų pilietinio aktyvumo pavyzdžiai ir ribos XX amžiuje“, in: *Demokratija Lietuvoje*, p. 143–150; Ainė Ramonaitė, *op. cit.*, p. 41–50; Arūnas Streikus, „Kaip surasti paralelinę visuomenę sovietų Lietuvoje?“, in: *Knygų aidai*, Vilnius, 2012, Nr. 3, p. 23–26; Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, „Atsakymai į pastabas“, in: *Knygų aidai*, Vilnius, 2012, Nr. 3, p. 26–29.

<sup>6</sup> Ainė Ramonaitė, „Nematomos sovietmečio visuomenės paradoksai“, in: *Nematoma sovietmečio visuomenė*, mokslinė redaktorė Ainė Ramonaitė, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015, p. 14.

<sup>7</sup> Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, „Būti nesovietiniam sovietinėje visuomenėje?“, in: *Nematoma sovietmečio visuomenė*, p. 61.

seną bendruose renginiuose. Tačiau prisiminus ir kitokio pobūdžio pasaulėžiūrinių srovių (subkultūrų, grupių) egzistavimą, galima būtų postuluoti ir kelių ar daugelio „nematomų“ visuomenių egzistavimą, jų tarpusavio sąveiką, grindžiamą ideologiniais ar pragmatiniais motyvais bei atitinkamą jų sąveiką su sovietiniu režimu, t. y. skirtingą „sovietizavimo(-osi)“ (ideologinės indoktrinacijos ar represijų baimės prasme) laipsnį<sup>8</sup>.

XX a. septinto dešimtmečio antroje pusėje jaunimo aplinkoje vykusio savivokos ir saviraiškos būdų paieška diferencijavosi į tris pagrindines kryptis: vakarietišką jaunimo subkultūrą (iki aštunto dešimtmečio pabaigos tapatintą su hipių judėjimu), etnokultūrinį sąjūdį (apimantį kraštotyrininkų, žygeivių ir folklorininkų judėjimus) ir katalikiškąjį sąjūdį. Tyrinėtojų jau buvo pastebėta, kad pastarieji du sąjūdžiai savo moralinėmis vertybėmis buvo labai artimi ir tai įgalino jiems priklausančių asmenų dalyvavimą bendruose renginiuose (pavyzdžiui, „Rasos“ šventės šventimą). Ramonaitė, remdamasi šiais faktais, konstatavo egzistavus etnokultūrinio ir katalikiškojo sąjūdžių simbiozę<sup>9</sup>. Vis dėlto tokios simbiozės postulavimas kelia nemažų abejonių. Visų pirma, perdedamas etnokultūrinio sąjūdžio mastas lyginant su katalikiškuoju – neįvertinami „katalikiškojo pagrindžio užnugarį sudarę tinklai“, telkęsi slapta veikusių vienuolių, aktyvesnių kunigų ar katalikų intelektualų aplinkoje<sup>10</sup>, o ir tūkstančiai Bažnyčios aktyvistų, bei, galiausiai, dešimtys tūkstančių eilinių tikinčiųjų (pavyzdžiui, dalyvaujantys atlaiduose), su kuriais ir turėtų būti lyginami legaliai veikę žygeiviai bei kraštotyrininkai. Nepakankamai atsižvelgiama į faktą, kad etnokultūrinio sąjūdžio renginiuose nedalyvavo didžiulės masės kitų katalikų. Be to, ne tik daugybei katalikų, nieko nežinojusių apie „Rasos“ šventę, bet ir dalyvavusiems jose katalikams ne visada buvo priimtinas etnokultūrinio sąjūdžio „pagoniškojo sparno“ pastangos gaivinti senųjų (nekrikščioniškų) apeigų sakralumą. Katalikų dalyvavimas tokiuose renginiuose turėjo būti legiti-

<sup>8</sup> Kad ideologinė sąveika su sovietų režimu buvo įmanoma, rodo antivakarietišką, antikatalikišką ir antilenkišką krūvį turėjusių tautinės istoriografijos elementų įtraukimas į sovietinės Lietuvos istorijos interpretavimo modelį (Arūnas Streikus, „Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2007, Nr. 1 (21), p. 27), siekiant užsitikrinti etniniu nacionalizmu besivadovavusių visuomenės sluoksnių paramą.

<sup>9</sup> Ainė Ramonaitė, „„Paralelinės visuomenės“ užuomazgos sovietinėje Lietuvoje: katalikiškojo pagrindžio ir etnokultūrinio sąjūdžio simbiozė“, in: *Sąjūdžio ištakų paieška: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 54.

<sup>10</sup> Arūnas Streikus, „Kaip surasti paralelinę visuomenę sovietų Lietuvoje?“, p. 24.

mizuotas katalikiškos doktrinos atžvilgiu arba būti labai ribotas. Į etnokultūrinį sąjūdį įsitraukė katalikai, vadovavęsi atvirosios katalikybės, kurią charakterizuoja „prioriteto teikimas vidiniam asmens apsisprendimui, respektuojant jo sąžinės balsą, katalikiškąjį ekskliuzyvumą išvelgiant katalikybės dvasinėje galioje“<sup>11</sup>, principais, nors kartu jie liko integralia katalikų visuomenės dalimi, kurios didelė dalis Bažnyčios mokymą suvokė labiau tradicinės katalikybės šviesoje.

*Istoriografija.* Brazauskų mokyklos veiklai apibūdinti svarbi yra Brazauskienės publikacija „Juozas Brazauskas – gyvosios dvasios žmogus“ ir jos pagrindu Alvydo Malinausko paruošti Brazauskams skirti bukletai<sup>12</sup>. Šiose publikacijose ne tik išsamiai pristatomos Brazauskų studijos Lietuvoje ir Prancūzijoje, Brazausko pagrindinė veikla, bet ir jų darbas su jaunimu. Knygos *Sąjūdžio ištakų beišskant* autoriai išryškino svarbius Brazauskų mokyklos veiklos momentus: išvardijo kai kuriuos Brazauskų mokinius, jų susirinkimus Brazausko namuose, knygų vertimą, dauginimą ir platinimą kunigams, apibūdino Brazauskų mokinių dalyvavimą etnokultūrinio sąjūdžio renginiuose, sąsajas su Povilo Butkevičiaus grupe<sup>13</sup>. Ramūno Labanausko straipsnyje minėta informacija apibendrinta ir papildyta naujais duomenimis<sup>14</sup>.

Teilhard'o idėjų recepcija Lietuvoje istoriografijoje dar nebuvo aptarta<sup>15</sup>. Todėl ji įmanoma tik šaltinių analizės pagrindu. Kai kurie jų publikuoti. Labai reikšmingas šiam darbui Brazauskų mokinių Valdo ir Aušros Kukulskių interviu, kurio dalis skelbta šaltinių sąvade *Kažkas tokio labai*

<sup>11</sup> Ramūnas Labanauskas, „Katalikybės samprata ir vaidmuo jaunųjų katalikų sąjūdžio ideologijoje“, in: *Logos*, Vilnius, 2013, Nr. 75, p. 134.

<sup>12</sup> Anelė Brazauskienė, „Juozas Brazauskas – gyvosios dvasios žmogus: biografijos metmenys“, in: *Kauno laikas*, 1991-11-08, p. 6; „Anei-Uršulei Švabaitei Brazauskienei (Viktorijai Martišauskaitei) 80-ies metų proga“ [bukletas] ir „Juozas Brazauskas: 1913 – 1993 11 03“ [bukletas].

<sup>13</sup> Ainė Ramonaitė, „Paralelinės visuomenės“ užuomazgos sovietinėje Lietuvoje“, p. 40, 51, 52; Kęstutis Bartkevičius, Rytis Bulota, „Sąjūdžio susikūrimas Kaune“, in: *Sąjūdžio ištakų beišskant*, p. 320; Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, „Sąjūdžio plėtra už didmiesčio ribų“, in: *Ibid.*, p. 403.

<sup>14</sup> Ramūnas Labanauskas, „Juozas ir Anelė Brazauskai – jaunimo ugdytojai“.

<sup>15</sup> Tiesa, istorikai yra analizavę Vatikano II Susirinkimo poveikį katalikiškai rezistencijai (Egidijus Jaseliūnas, „Vatikano II Susirinkimo įtaka katalikiškojo pasipriešinimo formavimuisi Lietuvoje“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2002, Nr. 2 (12), p. 61–80) ir dvasininkijai (Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė, Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę: Vienuolijos Lietuvoje XX a. antroje pusėje*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015, p. 144–164; Ramūnas Labanauskas, „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos ir raida 1969–1973 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2003, Nr. 1 (13), p. 97–99).

tikro. *Nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos*<sup>16</sup>. Apie savo bendravimą su Brazauskais rašė kun. Gintaras Vitkus SJ, Algirdas Patackas, vysk. Jonas Kauneckas<sup>17</sup>. Savo prisiminimus apie Brazauską paskelbė Mindaugas Bloznelis, Julija Gylienė<sup>18</sup>. Platesnei visuomenei Teilhard'Ų idėjas pristatė Brazauskienė<sup>19</sup>. Publikuotas kun. Česlovo Kavaliausko laiškas (1987) kun. Broniui Bulikai, kuriame aptariamas Teilhard'Ų vaidmuo Bažnyčioje<sup>20</sup>.

Iš nepublikuotų šaltinių reikšmingiausi Brazauskienės laišakai kun. Juozui Vaišniui SJ<sup>21</sup> ir Brazauskų mokinių giluminiai interviu<sup>22</sup>. Brazauskų mokinių sąrašą patikslinti leido jų prisiminimai apie Brazauską<sup>23</sup> ir kun. Vitkaus suteikta informacija<sup>24</sup>. Brazauskų įsisavintų ir mokiniams perteiktų Teilhard'Ų idėjų turinį padėjo atskleisti Brazauskų savilaidos būdu išleistos

<sup>16</sup> *Kažkas tokio labai tikro. Nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos: Sakytinės istorijos šaltinių rinkinys*, sudarytojai Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, Valdemaras Klumbys, Vilnius: Aukso žuvys, 2015, p. 42–60.

<sup>17</sup> „Kunigas Gintaras Vitkus: Kauno Jėzuitų gimnazijos direktorius“, kalbėjosi Nijolė Grinevičiūtė, in: *Tėviškės žinios*, Kaunas, 1994-04-23, p. 9; „Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, SJ, apie pašaukimą ir dvasinį brendimą“, in: *Pogrindžio kunigų seminarija: XX a. aštuntojo ir devintojo dešimtmečio Lietuvos antisovietinio pogrindžio dokumentai*, sudarė Jonas Boruta, Algimantas Katilius, Diana Ratkutė, Vilnius: Katalikų akademija, 2003, p. 236; *Gydytojas: Atsiminimai apie Povilą Butkevičių, laišakai, dienoraščiai*, sudarė Ramunė Jurkuvienė, Kaunas: Caritas, 1996, p. 25, 26; *Sesuo Ada: Pašaukta ginti Tautos sielą*, sudarytojai Donatas Stakišaitis, Lina Šulcienė, Gražina Trimakaitė, Kaunas: Arx Baltica, [2010], p. 18.

<sup>18</sup> Mindaugas Bloznelis, „Žodis išėjus Mokytojui“, in: *Kauno diena*, 1993-12-08, Nr. 242, p. 11; Julija Gylienė, „Sibiro kalinio Juozo Brazausko atminimui“, in: *Draugas*, Chicago, 1994-10-27, p. 5.

<sup>19</sup> Anelė Brazauskienė, „Ne bėgti nuo pasaulio, bet į jį įsijungti“, in: *Laiškai lietuviams*, Chicago, 1995, Nr. 2, p. 41–45.

<sup>20</sup> Bronius Bulika, *Šitaip ateina Karalystė: [Epistoliarinio palikimo rinktinė]*, sudarė Marija Vadeikytė, Kaunas: Atmintis, 2000, p. 192.

<sup>21</sup> *Lietuvos jėzuitų provincijos archyvas* (toliau – *LJPA*), f. 21, ap. 5, b. 32.

<sup>22</sup> Šio straipsnio autoriui duotų Dalios Čiočytės, kun. Algirdo Dauknio, Eglės Jonaitienės, Vilijos Malinauskienės, Irenos Rimkevičienės ir Ramūno Šulskaus, kun. Kęstučio Rugevičiaus, Vidmanto Valiušaičio, Juozo Valiušaičio interviu garso įrašai (taip pat Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus raštu) saugomi autoriaus asmeniniame archyve. Vido ir Loretos Abraičių (I ir II) bei Antano Skupo interviu garso įrašai – Genocido aukų muziejuje, kun. Jono Zubraus SJ interviu garso įrašas – *LJPA*. Už galimybę pasinaudoti Neformalios sovietmečio visuomenės tyrimų duomenų bazėje saugomais Teresės Jurkuvienės, Valdo ir Aušros Kukulskių, Loretos Vinclovienės ir kun. Gintaro Vitkaus SJ interviu garso įrašais nuoširdžiai dėkoju prof. Ainei Ramonaitei.

<sup>23</sup> Juozo Brazausko mirties 1993 m. lapkričio 3 d. proga prisiminimus apie savo mokytoją parašė 22 buvę jo mokiniai.

<sup>24</sup> „Artimiausi A. ir J. Brazauskų jaunieji bičiuliai“, in: *Autoriaus asmeninis archyvas*.

(mašinarštinės) knygos, kurių Lietuvos jėzuitų provincijos bibliotekoje ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (kun. Prano Račiūno fonde) išliko daugiau kaip 100<sup>25</sup>. Pagal Teilhard' o idėjų recepciją Lietuvoje jos gali būti skirstomos į: 1) pačių Brazauskų ar jų mokinių parengtus tekstus (mokinių diskusinių pokalbių santraukas)<sup>26</sup>; 2) Teilhard' o knygas ar jas analizuojančius veikalus<sup>27</sup>, 3) kitas, tiesiogiai su Teilhard' u nesusijusias, knygas (pagal turinį – filosofinio – gamtamokslinio, teologinio, psichologinio turinio, Bažnyčios aktualijoms skirtas ir lituanistinio pobūdžio tekstus)<sup>28</sup>, kurios taip pat bus panaudojamos, atsižvelgiant į itin aukštą Brazauskų angažavimosi Teilhard' o filosofijai (susitapatinimo su ja) laipsnį<sup>29</sup>.

<sup>25</sup> Tai savotiški sąsiuviniai iš daugiausia į polietileninius aplankus susegtų mašinarščio tekstu užpildytų lapų.

<sup>26</sup> Svarbesnės šios santraukos ar pačių Brazauskų rašyti tekstai: *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius*, 1956–1975, in: *Lietuvos jėzuitų provincijos biblioteka* (toliau – LJPB); *Dievas, visata, žmogus: Diskusinių pokalbių santrauka*, 1978–1979, in: LJPB; *Ieškome atsakymo: Keturi klausimai, į kuriuos atsako 17–19-ečiai*, 1980 m. pradžia, in: LJPB; *P. T. de Šardenas. Jo filosofijos bruožai*, 1980, in: LJPB; *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionybė?: A. Maceinos knygos „Didieji dabarties klausimai“, Čikaga, 1971 m. III-sios dalies „Evoliucija ir religija“ analizė: Etiudas*, 1982, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 187, b. 1325; *Kolektyviniai apmąstymai: Keletas Tejaro de Šardeno minčių iš jo knygos „Ateities gairės“ 1973 m. po įvykusių diskusijų 1983 m.*, in: LJPB; *Malda: Šiuolaikinio žmogaus samprata, paruošta šardenistų branduolio 1979–1986 m. laikotarpyje*, Kaunas, in: LJPB; *Kaip nūdienos jaunimas samprotauja moralės klausimais: Diskusijų moralės klausimais stenograma*, [1986], in: LJPA, f. 21, ap. 7, b. 39.

<sup>27</sup> *Tejaro de Šardeno idėjos Lenkijoje: Tejariečių draugijos leidinys*, Varšuva, 1973, versta iš lenkų kalbos 1982 m., in: LJPB; „Kaip T. de Chardin'as aiškina blogio esmę ir kaip naujai aptaria nūdienos krikščionio etika“, in: LJPB; M. Tazbir, *Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas: Lenkija*, 1973 m., versta 1982 m., in: LJPB; Pierre Teilhard de Chardin, *Žmonijos savimonės ir krikščionybės tarpusavio santykis: Iš knygos „Ateities gairės“, 1973, Paryžius*, in: LJPB; Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, in: LJPB; P. Teilhard de Chardin, *Vakarietiškos mistikos gairės: Apybraiža iš jo knygos „Ateities gairės“, 1973, Paris*, 1981, in: LJPB.

<sup>28</sup> Nurodysime tik interviu minėtų autorių knygas: J[ozef] Suenens, *Bendroji atsakomybė dabarties Bažnyčioje. 1968 m.: Santrauka*, in: LJPB; Jacques Leclercq, *Kur eina šiandien Bažnyčia*, 1975, in: LJPB; A[lbert] Dondeyne, *Dabarties religinė būklė: Ištraukos iš knygos „La foi ecoute le monde“ [„Tikėjimas klausosi pasaulio“] (1964 m.)*, in: LJPB; P[ierre] Daco, *Modernioji psichologija daro stebuklus arba menas gyvenimą pradėti iš naujo (original: 1960): Charakterio studijos*, in: VUB RS, f. 187, b. 1351/1; L[ouis] Debarge, *Pastoralinė psichologija: Šių dienų problemos, 1968 m. išleista*, in: VUB RS, f. 187, b. 1355.

<sup>29</sup> Tai matyti iš Brazauskienės laiškų kun. Vaišniui SJ. Vienaime jų ji rašė: „O jis [Teilhard'as] man be galo brangus... nėra dienos, kad mano sielos virpesiai į Jį nenuskrietų... Jaučiu savo sielos gelmėse, kad Bažnyčiai lemta ateityje Jį pakelti į altoriaus garbę... Tik Jis Bažnyčią atnaujins ir bus trečiasis Jos gyvenime po šv. Augustino ir šv. Tomo Akviniečio. Tikiu, giliai tikiu ir jau seniai glaudžiuosius prie Jo nei vienos dienos nepraleisdama...“

Tai daugiausia Brazauskienės adaptuoti vertimai<sup>30</sup>.

Brazauskų knygoje perteikto Teilhard'Ų filosofinių ir teologinių pažiūrų ir biografijos objektyvaus atspindėjimo laipsniui įvertinti pasinaudota filosofine ir teologine literatūra<sup>31</sup>.

*Darbo chronologiniai rėmai.* Sprendžiant iš pačios Brazauskienės prisiminimų (1995) jos laiške kun. Vaišniui, Brazauskai su Teilhard'Ų de Chardino filosofija turėjo susipažinti apie 1975 m., per kunigą jėzuitą, kurio klasės auklėtoja (ir prancūzų kalbos mokytoja) 1939–1940 m. buvo Brazauskienė<sup>32</sup>. Tai galėjo būti tik kun. Jonas Zubrus SJ, mokėsis Alytaus gimnazijoje, kurioje dirbo ir Brazauskienė<sup>33</sup>. Tiesa, Valdas Kukulskis mini, kad Brazauskienė iš kun. Jono Danylos SJ buvo gavusi jėzuitų žurnalą vokiečių kalba su straipsniu apie Teilhard'ą, kurį jis pats ir išvertė<sup>34</sup>. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad Kukulskis atėjo pas Brazauskus 1984 m., tai turėjo būti kitas atvejis. Ne-

(Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1996-12-11, in: *LJPA*, f. 21, ap. 5, b. 32, l. 1). Žinoma, kad Brazauskai savo namuose turėjo Teilhard'Ų atvaizdą (Pokalbis [nefiksuotas] su Vanda Malinauskiene, 2016-11-11).

<sup>30</sup> Brazauskienė tekstus versdavo laisvai, pritaikydama atitinkamai pagal amžių ir išsilavinimą, auditorijai, ir kartu juos supaprastindama. Tai akcentuoja savo interviu Karkockienė (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20), Čiočytė (Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18), kun. Dauknys (Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08).

<sup>31</sup> Carl Heinz Ratschow, „Pierre Teilhard de Chardin“, in: *Gestalten der Kirchengeschichte*, t. 10, 2: *Die neueste Zeit IV*, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1994, p. 7–29; Norbert M. Wildiers, *Teilhard de Chardin*, Freiburg im Breisgau: Herder-Bücherei, 1962, 135 p.; Josef Sudbrack, *Die vergessene Mystik und die Herausforderung des Christentums durch New age*, Würzburg: Echter, 1988, 123 p.; Johannes Hemleben, *Pierre Teilhard de Chardin*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1966, 183 p.; Raimund Badelt, *Die Spiritualität von Teilhard de Chardin als Orientierungshilfe für heute*, Master-Thesis zur Erreichung des akademischen Grades, Wien, 2013, 62 p., in: <https://www.teilharddechardin.nl/oud/Badelt%20-%20Master-Thesis.pdf>, (2017-03-16); Dietrich von Hildebrand, *Das trojanische Pferd in der Stadt Gottes*, [Digital-Buch], Regensburg: Verlag Josef Habbel, 1968, 180 p. ir kitais.

<sup>32</sup> „O štai, prieš bene 20 metų vienos mano auklėjamos klasės (1939–1940 m. laikotarpyje) sutikto kunigo jėzuito dėka gavome PAŽINTI T. de Ch. Ir drauge su vyru GODŽIAI ėmėme studijuoti jo raštus, jo mąstyseną ir įtraukėme į tai mūsų jaunuosius – akademinį jaunimą [...]“ (Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-05-01, in: *op. cit.*). Kitame laiške ji kiek mažiau apibrėžtai rašo, kad su Teilhard'Ų idėjomis susipažino prieš 15–20 metų (Anelės Brazauskienės laiško seseriai Julijai kopija, Kaunas, 1994-11-27, in: *Ibid.*).

<sup>33</sup> „Anei-Uršulei Švabaitei Brazauskienei (Viktorijai Martišauskaitei) 80-ies metų proga“, Pokalbis su kun. Jonu Zubrumi SJ, 2012-10-01. Kun. Zubrus prisiminė pažinojęs „vilkaiviškietę mokytoją, ateitininkę“, su kuria ji jungė artimos pažiūros į krikščionybę (*Ibid.*).

<sup>34</sup> „Valdas ir Aušra Kukulskiai“, in: *Kažkas tokio labai tikro*, p. 55. Galimas dalykas, literatūra apie Teilhard'ą Brazauskus galėjo pasiekti ir per pulkininko Aleksio žmoną (Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03).

tiesiogiai 1975 m. datą patvirtintų ir diskusijų santraukos, kuriose apibendrinama diskusijų, vykusių Brazauskų namuose 1960–1975 m. rezultatai, pavadinimas<sup>35</sup>. Tad šiame tyrimų etape vis dėlto įtikinamiausia, kad Brazauskai apie Teilhard'ą sužinojo apie 1975 m. iš kun. Zubraus. Brazauskai susižavėjo prancūzų jėzuitu bei paleontologu ir ėmėsi jo idėjų populiarinimo. Ši veikla truko iki Brazausko mirties 1993 m.

*Darbo tikslas:* atskleisti Brazauskų ir jų mokinių vaidmenį populiarinant Lietuvoje Teilhard'o de Chardino idėjas. Darbe keliami šie uždaviniai: 1) išanalizuoti Brazauskų mokyklos studijų ir susirinkimų organizavimo metodus, darbo su pasaulietiniu jaunimu, seminaristais ir kunigais ypatumus, Brazauskų mokyklos pasaulėžiūrinius ir laikysenos režimo atžvilgiu bruožus; 2) pristatyti Teilhard'o idėjų sklaidos kanalus sovietinėje Lietuvoje už Brazauskų mokyklos rėmų; 3) atskleisti Teilhard'o dvasinės ir intelektualinės biografijos pateikimo būdus; 4) išanalizuoti Teilhard'o filosofinių ir teologinių idėjų turinį Brazauskų platintose knygose ir jų atspindžius Brazauskų mokinių prisiminimuose; 5) nustatyti Brazauskų mokinių ir dvasininkijos santykį su Teilhard'o idėjomis (jų įsisavinimo laipsnį, gylį, motyvaciją).

**1. „Brazauskų mokykla“: organizacinės formos, studijų metodai, identitetas.** Brazauskų mokyklos veikla apėmė knygų vertimą (jas adaptuojant atitinkamoms pagal amžių ir išsilavinimą skaitytojų grupėms), pokalbius su pasaulietiniu jaunimu ir seminaristais, taip pat – kunigų supažindinimą su moderniomis teologijos teorijomis. Brazauskų darbas su jaunimu truko nuo 1959–1960 iki 1993 m. Jo pobūdis keitėsi<sup>36</sup>. Apie 1975 m. Brazauskų darbas su jaunimu įgavo naujų bruožų. Visų pirma, sprendžiant iš teorinių, darbą diskusijų grupėje apibrėžiančių, tekstų, turėjo susiformuoti aiški darbo metodika ir pastovus diskusijose dalyvaujančiųjų branduolys<sup>37</sup>, antra, atsirado naujas pasaulėžiūrinis akcentas – Teilhard'as.

Darbą su jaunimu Brazauskai organizavo pagal „kolektyvinę darbo metodiką“, Daivos Karkockienės liudijimu, naudotą knygelės užkoduotu

<sup>35</sup> *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius, 1960–1975*, in: LJPB.

<sup>36</sup> Tai, kad reikia skirti senąją Brazauskų „vaikų“ ir naująją kartą, rodo ir kreipimosi į Brazauskus skirtumai: ankstyvieji „vaikai“ juos vadindavo „tėveliu ir mamyte“, o vėlesnieji – „dėde ir teta“ (Ramūnas Labanauskas, „Juozas ir Anelė Brazauskai – jaunimo ugdytojai“, p. 41). Ir toliau didesnė dalis šio skyriaus teksto paimta iš šio straipsnio. Kai kuriais atvejais pateikiamos nuorodos į kitus šaltinius.

<sup>37</sup> Galimas dalykas, kad būta atskirų moksleivių ir studentų bei jau baigusių aukštąsias mokyklas diskusijų grupelių (Pokalbis [nefiksuotas] su Vanda Malinauskiene, 2016-11-11).



pavadinimu *Kol dar metas* forma. Metodika buvo paimta iš kun. Louis Debarge'o knygos *Pastoralinė psichologija: Šių dienų problemos* (išverstos Brazauskienės), kurioje aprašoma kaip kontaktavimas su atskirais asmenimis turėtų išaugti į 2–3 ar 6–10 asmenų būrelį, reguliariai susirenkantį krikščioniškosios doktrinos studijoms diskusijų forma<sup>38</sup>. Diskusijų grupės darbe naudota ir *Ateitininko darbo programos schema*, kurioje pristatyta intelektualinio, pasaulėžiūrinio ir moralinio lavinimosi programa. Daugelis Brazauskų mokinių savo prisiminimuose liudija, kad pas Brazauskus patekdavo dviem keliais: bendraujant su Brazausku ir/arba su Brazauskiene kaip muzikos mokytoja arba, jau vėliau, rekomenduojant jau dalyvaujantiems diskusijų grupėje. Bendravimas su Brazauskais prasidėdavo nuo Brazausko psichologinio testo.

Įvairiai vadinamuose Brazauskų mokinių susirinkimuose (diskusijų ratelis, „žaliasis namelis“, „Kalno mokykla“, „Brazauskų universitetas“), prie „apskrito stalo“ susėsdavo maždaug 8–10 jaunų žmonių diskutuoti įvairiomis, iš anksto apspręstomis temomis. Diskusijos buvo įrašomos į magnetofono juostelę ir iš jų buvo paruošiamos diskusinių pokalbių santraukos. Pasak Karkockienės, Brazauskai kruopščiai ruošdavosi susitikimams: „atrinkdavo ir atspausdindavo lapelius su ištraukomis, tardavosi ir diskutuodavo tarpusavyje, kas būtų jaunimui aktualiausia“. Naudoti ir Naujojo Testamento tekstai – „trumpos aktualios ištraukos“. Būdavo pagrindinis kalbėtojas, skaitydavęs pranešimą pasirinkta tema. Po to savo nuomones išsakydavo kiti<sup>39</sup>. Tris-keturias valandas užtrukdavę susirinkimai praeidavo darbingoje ir jaukioje atmosferoje.

Dalyvavimo susirinkimuose ir identifikavimosi su Brazauskų mokykla laipsnis skyrėsi. Karkockienės teigimu Brazauskų idėjos „pasiekdavo labai įvairias žmonių grupes, [...] kiekvienas buvo vertinamas individualiai, ieškant jo stipriųjų pusių [...]“. Brazauskas yra sakęs, kad „tie žmonės jau buvo atrinkti, kurie į šituos namus atėjo. Jie patys norėjo, bet toliau nėjo, tas yra, kad atsitraukė. [...] tikrai daug žmonių ir nepaprastų žmonių, tokių fantastinių [buvo], bet jie toliau nėjo [...]“<sup>40</sup>. Neabejotina, kad vienas iš

<sup>38</sup> Ta pati metodika aprašyta Brazauskų verstoje knygelėje *Mažos grupės krikščionių atgimime: „Vie chretienne“*, 1970, Nr. 129 (VUB RS, f. 187, b. 1500). Ten kalbama apie mažas grupes – branduolius, susiformavusius iš kelių asmenų, reguliariai besirenkančių ir gyvu, kasdienės kalbos žodžiu aptariančių evangelinius tekstus diskusijų forma (*Ibid.*, l. 1).

<sup>39</sup> Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20.

<sup>40</sup> „Valdas ir Aušra Kukulskiai“, p. 58.

tokių – Algirdas Patackas<sup>41</sup>. Vidmantas Valiušaitis jautėsi šiek tiek vidiniu oponentu grupėje. Gal dėl to, kad jam artimesnis buvo Antanas Maceina, o ne Teilhard'as de Chardinas. Taigi bendravimas su Brazauskais buvo skirtingo intensyvumo, pobūdžio, atvirumo. Buvo jam artimesnių, kuriais jie labiau pasitikėjo, dalijosi savo išgyvenimais, planais, sumanymais. Eglė Jonaitienė prisimena, kad Brazauskai sudarė grupę stipresniųjų, galinčių dirbti savarankiškai (Mindaugas Kuzminskas, Kęstutis Rugevičius, Dalia Čiočytė, „Miglė“ ir pati Jonaitienė). Vilija Malinauskienė, Valdas ir Aušra Kukulskiai, Ramūnas Šulskus ir Gintaras Vitkus rinkdavosi ir atskirai, be Brazauskų.

Brazauskai palaikė jaunimo tarpusavio bendravimą ne tik susirinkimų metu. Užsimegzdavo, Brazauskienei paskatinant, draugystės, kurios kartais atvedavo prie vedybų. Buvo skatinamos kelionės, pavyzdžiui, plaukimas baidarėmis, važiavimas į kalnus, slidinėjimas. Po kelionių grupėje bendrai buvo peržiūrimos nuotraukos, skaidrės. Čiočytei, Rugevičiui ir Jonaitienei įsiminė kelionė į Taliną. Ekskursijas į Vidurinę Aziją, Kaukazą, Karpatus organizuodavo vienuolė Eleonora Karvelytė. Brazauskai ragino mokytis prancūzų kalbos, domėtis mokslo pasiekimais, lankyti dailininkų parodas, spektaklius, koncertus. Patardavo eiti į folkloro vakarones, kurios dažnai vykdavo Kaune, ir Rasos šventes.

Labai svarbus Brazauskienės darbo baras buvo religinės, filosofinės ir psichologinės literatūros vertimas iš prancūzų (iš dalies ir iš lenkų) kalbos. Techninį darbą (spausdinimą mašinėle) dažnai atlikdavo ir Brazauskų „vaikai“ (Margarita Vaitiekūnaitė, Jonaitienė, Čiočytė, Kukulskienė, galbūt Šulskus). Įrištas knygas Brazauskai patys su savo mokiniais veždavo pas kunigus. Su Brazauskais pas kunigus keliaudavo (dažniausiai kaip vairuotojai) Kukulskis, Rugevičius, Čiočytė, Šulskus, Vitkus, Karkockienė<sup>42</sup>.

Didžiulį dėmesį Brazauskai skyrė naujosios kunigų kartos, atviros permainoms Bažnyčioje, išugdymui. Šį darbą jie vėlgi vykdė individualiai, pradėdami nuo asmeninio bendravimo su diskusijų grupės nariais, jų nuomone, turinčiais kunigo pašaukimą, rengdami juos kunigystei (pavyzdžiui, Rugevičių)<sup>43</sup>, taip pat individualiai dirbdami su ateinančiais pas juos seminaristais. Prisiminimuose minimi keli tokiu būdu Brazauskų ugdyti

<sup>41</sup> *Gydytojas: Atsiminimai apie Povilą Butkevičių, laiškai, dienoraščiai*, p. 25, 26.

<sup>42</sup> Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03; Pokalbis su Egle Jonaitiene, 2016-10-09; Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18; Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14; Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20.

<sup>43</sup> Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11.

kunigai: Petras Linkevičius, Algirdas Dauknys, Jonas Kauneckas<sup>44</sup>, Rokas Puzonas<sup>45</sup>, Vytautas Pūkas<sup>46</sup>). Seminaristai su teologija susipažindavo daug giliau už pasauliečius ir studijavo ne tiek Teilhard'Ų, kiek Brazauskienės jiems pateikiamus naujųjų teologų – Karlo Rahnerio, Alberto Dondeyne'Ų, Josefo Suenenso, Henri de Liubaco – tekstus. Būsimieji kunigai turėjo galimybę gana plačiai susipažinti su pastoracine psichologija. Brazauskas jiems akcentuodavo gero pasirengimo dialogui su šiuolaikine visuomene svarbą, aptardavo pamokslų sakymo įgūdžius ir praktikas<sup>47</sup>.

Brazauskai intensyviai dirbo ir su kunigais. Brazauskienės versta literatūra pirmiausia buvo skiriama jiems. Ją Brazauskai veždavo kunigams patys asmeniškai arba su savo mokiniais. Pasak Kukulskio, būta 20 nuolatinių ir 30, o kartais ir 40 nenuolatinių kunigų, gaudavusių literatūrą (kuria jie savo ruožtu dalindavosi ir su kitais kunigais)<sup>48</sup>. Kunigai ir patys atvažiuodavo pas Brazauskus atveždami literatūros vertimams ir išsiveždami Brazauskienės „produkciją“.

Brazauskų mokyklos pasaulėžiūrinį veidą nulėmė Brazauskų ilgametė priklausomybė Ateitininkų federacijai. Ateitininkais jie save laikė iki gyvenimo pabaigos<sup>49</sup>. Tad akivaizdu, kad ir vadovavosi ateitininkų ideologija. Ateitininkiškumas atsispindėjo mokymo turinyje. Knygelėje *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius* operuota informacine-dvasine-bangine materijos samprata, kuri suponuoja materijos ir dvasios priešpriešos įveiką bei naujausių kvantinės mechanikos ir reliatyvumo teorijos pradmenų išmanymą<sup>50</sup>. Beveik visi apklaustieji prisimena Brazauskus propagavus ateitininkiją per savo prieškarį ateitininkiškos veiklos pristatymą<sup>51</sup>, bet kartu pabrėžia, kad Brazauskas neskatinu jų skelbtis ateitininkais. Atvirkščiai,

<sup>44</sup> Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08.

<sup>45</sup> Pokalbis [nefiksuotas] su kun. Roku Puzonu telefonu, 2016-09-23.

<sup>46</sup> Pokalbis [nefiksuotas] su kun. Vytautu Pūku telefonu, 2016-09-23.

<sup>47</sup> Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08.

<sup>48</sup> Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03.

<sup>49</sup> Brazauskienė dalyvavo pirmajame ateitininkų suvažiavime 1989 m. (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20).

<sup>50</sup> Šios idėjos prieškaryje buvo skleidžiamos intelektualiuose katalikų periodiniuose leidiniuose *Židinys* ir *Naujoji Romuva*. Į ateitininkišką aplinką nukreipia ir knygelėje *Dievas, visata, žmogus: Diskusinių pokalbių santrauka* minimas žymus lietuvių fizikas Vincas Čepinskis (*Ibid.*, in: *LJPB*, I. 5), gana dažnai cituotas minėtuose leidiniuose.

<sup>51</sup> Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14; Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18; Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, 2011-03-31; Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27; Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20.

dėl konspiracinių priežasčių net atkalbinėjo nuo to<sup>52</sup>. Kita vertus, grupės darbe buvo naudojama *Ateitininko darbo schema*, su kuria kiekvienas grupės narys turėjo būti susipažinęs. Taip pat ir savo laiškuose Brazauskienė rašė apie diskusijų grupę kaip „pagrindinę akademinio jaunimo ateitininkų kuopelę“<sup>53</sup>, laikė ją „nauja ateitininkų kartos užuomazga konspiracijos sąlygomis“<sup>54</sup>. Tad netenka stebėtis jų mokinių pagarba ateitininkijai ar net identifikavimusi su ja<sup>55</sup>.

Toks bandymas identifikuotis su ateitininkais to meto Lietuvoje nebuvo unikalus. Panašiai elgėsi ir kai kurie Eucharistijos bičiulių sąjūdžio (EBS) vadai. Ne vienas jų – buvęs ateitininkas (Juozas Barysas, s. Julija Kuodytė, Antanas Patackas)<sup>56</sup>. Tačiau jie atstovavo tradiciškesnę pamaldumą (Eucharistinio Jėzaus adoracija, tradicinė malda<sup>57</sup>), savo susirinkimuose studijuodami daugiau tradicinę Bažnyčios doktrinos interpretaciją<sup>58</sup>. EBS orientavosi į Bažnyčios ir tikėjimo gynimą, kovą su sovietinio režimo prievarta grūdama komunistine ideologija ir ateizmu. Tuo tarpu Brazauskų mokiniai savo mokytojų buvo nukreipiami į nepriklausomos Lietuvos ateitį<sup>59</sup>. Karkockienė taip nusako Brazauskų požiūrį į laikyseną valdžios atžvilgiu: „buvo dvi galimos kryptys/pasirinkimai: 1) pagrindis, patirtų „skriaudų“

<sup>52</sup> Pasak Kukulskio, Brazauskas jiems yra sakęs: jei „žiūrėtume iš prieškarinio perspektyvos, – jūs ateitininkai, jūs vis tiek veikiat tikėjimo dvasia, mes jus galėtumėme įvardyt ateitininkais, bet šiukštu negalima nieko įvardyt. Nėra jūsų, jūs nieko neveikiate, net tokios kalbos neturi būti, kad jūs esate kažkas“ („Valdas ir Aušra Kukulskiai“, p. 55).

<sup>53</sup> Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-03-06, in: *op. cit.*, l. 4.

<sup>54</sup> *Ibid.*; Vandos Dackevičiūtės-Malinauskienės ir Irenos Dackevičiūtės-Rimkevičienės prisiminimai apie Juozą Brazauską, 1993-11-16.

<sup>55</sup> *Ibid.*

<sup>56</sup> Pokalbis (II) su Vidu ir Loreta Abraičiais, 2001-03-09; Pokalbis su Antanu Skupu, 2001-07-28.

<sup>57</sup> EB praktikavo vadinamąjį eucharistinį pusvalandį – tai laikas, skirtas asmeniniam bendravimui su Jėzumi. Taip per visą parą visoje Lietuvoje vykdavo EB Eucharistinio Jėzaus adoracija. Be to, EB turėjo kalbėti ir tokias tradicines maldas kaip „Sveika, Marija“ (Pokalbis (I ir II) su Vidu ir Loreta Abraičiais, 2001-03-03, 2001-03-09).

<sup>58</sup> Jų studijuotinių dalykų sąrašė buvo Šv. Rašto kursas, dogmatika, liturgika, asketika, apologetika (Gema, „Eucharistijos bičiuliai“, in: *Rūpintojėlis: Pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys*, sudarė ir parengė Benvenuta Ada Urbonaitė, Kaunas: Judex, 2000, p. 321.

<sup>59</sup> Čiočytė: „Jie mus auklėjo Seimui, sakydami: Lietuva taps laisva, o mes valdysim“ (Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18). Nors Brazauskų mokiniai taip pat dalyvavo veikloje, kurią galima įvardyti antisovietine (perrašinėjo Aleksandro Solženicyno *Gulago archipelagą* (*Ibid.*)), skaitė ir platino (vežė kunigams) pagrindinę spaudą (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20), tai nebuvo jų prioritetinė veikla.

paviešinimas „Kronikoje“ su pavardėmis, t. y. atvirai protestuojanti prieš sistemą veikia, rizikuojant patekti į tremtį, būti išmestam iš darbo, universiteto ir pan. 2) lavinimasis ir ruošimasis, kaip jie sakydavo, ateities veiklai, kai Lietuva bus laisva ir reikės sąžiningų, išsilavinusių žmonių, kurie galės užimti atsakingus postus. Todėl nereiktų viešinti savo įsitikinimų. [...] svarbu lavinimasis, sąmoningas tikėjimas, dalijimasis idėjomis, gerų, patikimų žmonių tinklo plėtimas, geri darbai ir pan.“<sup>60</sup> Brazauskai, žinoma, rinkosi antrąjį kelią. Iš čia ir Brazauskų mokyklos elitiškumas, kurį dar labiau pabrėžė jų išskirtinė konspiracija<sup>61</sup>.

Šiuo požiūriu svarbūs Brazauskų mokyklos santykiai su Butkevičiaus grupe (mokykla). Daugelis Brazauskų mokinių buvo anuomet girdėję apie Butkevičių ir jo mokinius, prisimena dalyvavę bendruose etnokultūrinio judėjimo renginiuose<sup>62</sup> ar tiesiogiai (kaip Kukulskis, Rugevičius, Rita Giedrė Rugevičiūtė, Margarita ir Laisvė Vaitiekūnaitės) buvo susiję su Butkevičiaus grupe<sup>63</sup>. Vis dėlto susidaro įspūdis, kad Butkevičiaus mokiniai etnokultūrinėje veikloje („Rasos“ šventės šventimas, kraštotyra, folkloras) dalyvavo entuziastingiau, be to, būtent Algirdas Patackas, sukūręs istoriosofinę iki-krikščioniškosios Lietuvos įprasminimo krikščionybės šviesoje koncepciją (savotišką sintezę), laikė save Butkevičiaus mokiniu. Taip pat būta ryškios priešpriešos dėl santykių su sovietų režimu. Brazauskų mokiniams liko įspūdis, kad Butkevičiaus sekėjai ėjo į konfrontaciją su režimu, dažnai visai neprasmingai rizikuodami. Anot Vilijos Malinauskienės, „dėdė mus ir saugojo nuo tų, kurie ėjo stačia galva. Jis nenorėjo mūsų prarasti. Ir va gal ir sulaikydavo nuo Patacko“<sup>64</sup>.

**2. Teilhard'ų idėjų recepcija už Brazauskų mokyklos ribų.** Brazauskai nebuvo pirmieji, kurie ėmėsi Teilhard'ų de Chardino idėjų skleidimo Lie-

<sup>60</sup> Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20.

<sup>61</sup> Visi grupės dalyviai turėjo slapyvardžius ir neretai ne vieną: Kukulskienė buvo „Rytė“, Čiočytė – „Vilda“ (Vilniaus Dalia), Vilija Malinauskienė – „Kristina“. Telefonas rašydavo neįprastai (Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14; Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18; Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27).

<sup>62</sup> Karkockienė ir Rimkevičienė dalyvavo kartu su Butkevičiaus žmonėmis kelionėje 1863 m. sukilimo takais, kitose ekskursijose (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20; Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14). Karkockienė, kun. Vitkus prisimena dalyvavę „Rasos“ šventėse (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20; Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, 2011-03-31).

<sup>63</sup> Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03.

<sup>64</sup> Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27.

tuvoje. Teilhard'o krikščioniškojo evoliucionizmo idėjos plačiai ir aistringai jau nuo 1964 m. svarstytos išėivijos lietuvių kultūrinėje katalikiškoje spaudoje, visų pirma *Aiduose*<sup>65</sup>. Jei pirmųjų publikacijų autoriai Teilhard'o modernias idėjas pristatinėjo gana neutraliai, nedarydami vienareikšmiškų išvadų<sup>66</sup>, tai kun. Petras Celiešius nedviprasmiškai solidarizavosi su Teilhard'u<sup>67</sup>. Kategoriskai neigiamai Teilhard'o idėjas, kaip prieštaraujančias Bažnyčios mokymui, 1968 m. įvertino Maceina<sup>68</sup>. 1971 m. jo studija „Evoliucija ir religija“ buvo publikuota knygoje *Didieji dabarties klausimai*. Čia Maceina radikalčiai paneigė Teilhard'o filosofijos krikščioniškumą. Vienas iš svarbiausių jo argumentų – Teilhard'o ontologinis monizmas (materijos ir dvasios tapatumo teigimas), kurį Maceina, remdamasis dvasios personalumu, laiko materialistiniu<sup>69</sup>. Jo supratimu Teilhard'o filosofijos nekrikščioniškumą įrodo ir tiesioginio (be tarpininkų) kūrimo iš nebūties, t. y. staigaus vienkartinio akto (daikto „ištraukimo“ iš nebūties), atmetimas<sup>70</sup>. Kūrimas Teilhard'ui – tai pirminės chaotiškos būsenos, medžiagos vienijimas, jungimas<sup>71</sup>. Teilhard'o Dievas keičia daiktus, bet jų nekildina iš nebūties (nekuria), todėl Maceina jį įvardija platoniškuoju demiurgu – Dievu žiedėju arba išvystytoju<sup>72</sup>. Tiesioginio kūrimo iš nebūties (ontologinės tuštumos) atsisakymas nuvertina žmogų kaip asmenį, nes tokiu atveju jis praranda savo originalumą, vienkartiškumą. Maceinos įsitikinimu, Teilhard'as žmogaus asmenį traktuoja tik kaip visuotinės sąmonės vieną iš

<sup>65</sup> Tiesa, 1963 m. *Laiškuose lietuviams* išspausdinta Teilhard'o malda-poema „Viltingas laukimas“ (Pierre Teilhard de Chardin, „Viltingas laukimas“, in: *Laiškai lietuviams*, Chicago, 1963, Nr. 12, p. 362–363).

<sup>66</sup> Vytautas Bagdanavičius, „Teilhard Chardin apie žmogaus veiksmų sudėivinimą“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1964, Nr. 1, p. 10–16; Jonas Rugis, „Pierre Teilhard de Chardin ir mūsų laikai“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1964, Nr. 4, p. 177–184.

<sup>67</sup> Petras Celiešius, „Teilhard de Chardin pasaulėvaizdis“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1968, Nr. 5, p. 195–201. Vienareikšmiškai už Teilhard'ą pasisakė ir kun. Jonas Kubilius SJ (Jonas Kubilius, „Teilhard de Chardin“, in: *Laiškai lietuviams*, Chicago, 1965, Nr. 11, p. 364–371).

<sup>68</sup> Antanas Maceina, „Religija ir evoliucija: Kritinės pastabos Teilhard de Chardin pasaulėžiūrai“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1968, Nr. 8, p. 337–343; Nr. 9, p. 406–410; Nr. 10, p. 450–456.

<sup>69</sup> Antanas Maceina, „Didieji dabarties klausimai“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 5: *Religija dabarties pasaulyje*, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1993, p. 289. Teilhard'o pasaulėžiūros materialistiškumą, pasak Maceinos, įrodo ir Teilhard'ui būdingas kiekybinis mąstymas (*Ibid.*, p. 285).

<sup>70</sup> *Ibid.*, p. 293.

<sup>71</sup> *Ibid.*, p. 305–306.

<sup>72</sup> *Ibid.*, p. 314.

formų<sup>73</sup> – jam nerūpi konkretaus žmogaus egzistenciniai išgyvenimai, rūpesčiai, džiaugsmas ir net jo pomirtinis likimas. Kūrimo iš nebūties paneigimas griauja pačią religiją kaip asmeninį santykį tarp žmogaus ir Dievo, santykį Aš – Tu<sup>74</sup>. Pasak Maceinos, Teilhard'as neįvertina blogio problemos gylio. Blogis jam – tik neišvengiami evoliucijos eigos netobulumai. Taip nuvertinamos žmogaus moralinio tobulinimosi pastangos, net pati Kristaus kančia ir mirtis<sup>75</sup>. Krikščioniškai eschatologijai, Maceinos supratimu, prieštarauja optimistinis Teilhard'Ų požiūris į pasaulio ateitį.

Po tokių kategoriškų Maceinos išvadų diskusija įsiliepsnojo nauja jėga. 1973 m. straipsnių ciklą *Aiduose* paskelbė Antanas Paškus, apie Teilhard'Ų filosofiją rašė Leonardas Dambriūnas, kun. Petras Daugintis SJ<sup>76</sup>. Diskusija parodė, kad dauguma lietuvių išeivių katalikų intelektualų tejarizmą laiko krikščioniška filosofija, neprieštaraujančia Bažnyčios mokymui<sup>77</sup>.

Kadangi išeivijos periodinė spauda ir literatūra įvairiais neformaliais kanalais patekdavo į Lietuvą (taip pat ir *Aidai*), Lietuvą pasiekė ir diskusijos apie Teilhard'ą atgarsiai. Vis dėlto nepaisant to, kad diskusijoje dominavo protejariški vertinimai, Lietuvoje buvo vertinama būtent Maceinos nuomonė, galbūt dėl jo autoriteto, o gal dėl to, kad sovietinę Lietuvą lengviau pasiekdavo ne periodika, o knygos, taip pat ir Maceinos knyga *Didieji dabarties klausimai*, kuri čia buvo gana gerai žinoma<sup>78</sup>.

<sup>73</sup> *Ibid.*, p. 323.

<sup>74</sup> *Ibid.*, p. 337.

<sup>75</sup> *Ibid.*, p. 329–330.

<sup>76</sup> Antanas Paškus, „Teilhardo krikščionybė“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1973, Nr. 1, 2, 3; Leonardas Dambriūnas, „Pasaulėžiūra, evoliucija ir Teilhard de Chardin“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1973, Nr. 5, 6; Antanas Paškus, „Dūmus apie Teilhardą besklaidant“, in: *Laiškai lietuviams*, Chicago, 1974, Nr. 10, p. 296–304; Petras Daugintis, „Evoliucija ir katalikų pasaulėžiūra“, in: *Laiškai lietuviams*, Chicago, 1979, Nr. 2, p. 56–60. Paškus Teilhard'Ų evoliucijos teorijai ir jos santykiui su krikščionyste paskyrė išsistatą knygą: *Evoliucija ir krikščionybė Teilhard de Chardin'Ų perspektyvoje*, Chicago: American Foundation for Lithuanian Research, 1988. Šioje knygoje Paškus Teilhard'Ų sistemą analizuoja tapsmo (procesu) filosofijos, tiksliau, atsiliepdamas į Maceinos kritiką, – būties ir tapsmo filosofijos sintezės kontekste (Antanas Paškus, *op. cit.*, p. 73).

<sup>77</sup> Jų argumentai išryškėja tolimesniuose šio straipsnio skyriuose, kuriuose pristatoma Teilhard'Ų būties ir krikščionybės samprata.

<sup>78</sup> Vienas iš jos nuorašo egzempliorių saugomas ir Lietuvos jėzuitų provincijos bibliotekoje. Galbūt Maceinos įtakoje pagrindinio savilaidos leidinio *Polemika* autorius išreiškė savo neigiamą nusistatymą Teilhard'Ų filosofijos atžvilgiu, kurią manė esant perdėm nešiuolaikišką, persmelktą Rytų mistikos, tolimą krikščionybei, materialistinę („Dogmos ne aksiomos“, in: *Polemika*, [s. 1.], 1982, Nr. 12, l. 9–10; egzempliorius saugomas VUB RS, f. 187, b. 2182/1).

Septinto dešimtmečio pabaigoje savo santykio su Teilhard'o filosofija ėmė ieškoti ir sovietinės Lietuvos filosofai (galimas dalykas, Teilhard'o de Chardino veikalo *Žmogaus fenomenas* vertimą 1965 m. į rusų kalbą traktuodami kaip leidimą tokiems tyrinėjimams)<sup>79</sup>. Pirmąjį tekstą, kuriame buvo skirta vietos ir Teilhard'o filosofijos aptarimui, 1968 m. paskelbė Jokūbas Minkevičius ateizmui skirtame žurnale *Вопросы научного атеизма*, perspausdintą straipsnių rinkinyje *Vatikano Antrasis ir po jo* (1971)<sup>80</sup>. Tais pačiais 1971 m. Bronius Kuzmickas filosofijai skirtame žurnale *Problemos* paskelbė konceptualų straipsnį „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“<sup>81</sup>. Teilhard'ą savo knygoje minėjo Irmija Zaksas<sup>82</sup>. Sovietinis požiūris į prancūzų filosofą buvo pristatytas populiariojoje spaudoje<sup>83</sup>. Masiniam skaitytojui skirtoje spaudoje jis nebuvo pamirštas ir vėliau<sup>84</sup>. Dar svarbiau, kad, kaip rodo Kuzmicko knygelė *Modernistinės tendencijos šiuolaikinėje katalikybėje: Medžiaga lektoriui* (1976), Teilhard'as buvo pristatomas ir ateistinių paskaitų metu. Kuzmickas Teilhard'o filosofiją analizavo ir vėliau<sup>85</sup>. Savo „tejardianą“ plėtojo ir kiti sovietinės Lietuvos filosofai, taip pat ir tokiuose ideologiškai „sunkiasvoriuose“ katalikybės doktrinos analizei

<sup>79</sup> Brazauskai vertė *Žmogaus fenomeną* ir iš rusiško šio veikalo vertimo (Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03).

<sup>80</sup> Я[ков] Минкявичюс, „Новые тенденции в католической философии“, in: *Вопросы научного атеизма*, Москва, 1968, Nr. 6, p. 49–85; lietuviškai: Jokūbas Minkevičius, „Naujos tendencijos katalikų filosofijoje“, in: *Vatikano Antrasis ir po jo*, sudarė E. Vaitkus, Vilnius: Mintis, 1971, p. 29–65. 1970 m. *Problemos* paskelbtas rusų filosofo Viktoro Garadžos straipsnis „Nauji katalikiškosios mokslo interpretacijos bruožai“ (*Problemos*, Vilnius, 1970, Nr. 6, p. 56–63), kuriame taip pat analizuota Teilhard'o filosofija.

<sup>81</sup> Bronius Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“, in: *Problemos*, Vilnius, 1971, Nr. 1 (7), p. 60–69.

<sup>82</sup> Irmija Zaksas, *Humanizmas ir religija*, Vilnius: Mintis, 1971, p. 104.

<sup>83</sup> Jevgenijus Babosovas, „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, Vilnius, 1971, Nr. 11, p. 35–37.

<sup>84</sup> Feliksas Mačianskas, „Tuščios šiuolaikinių teologų pastangos“, in: *Mūsų gamta*, Vilnius, 1976, Nr. 1, p. 28, 40; Jokūbas Minkevičius, „Omnia mutantur: Socialinė kultūra. Religijos prigimtis ir jos šiuolaikinė evoliucija“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 1981, Nr. 3, p. 14–17.

<sup>85</sup> Bronius Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno religinė vystymosi koncepcija“, in: *Filosofijos istorijos chrestomatija: XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*, redakcinė kolegija Juozas Barzdaitis, Bronius Genzelis (sudarytojas), Bronius Kuzmickas ir kt., Vilnius: Mintis, 1974, p. 361–366 (šis darbas Brazauskams buvo žinomas – jis nurodytas kaip vienas iš šaltinių Brazauskų knygelei: P. Teilhardas Chardinas, *Jo filosofija*, l. 33); Bronius Kuzmickas, *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 167–178; Bronius Kuzmickas, *Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 86–98; [Bronius



skirtuose veikaluose kaip *Katalikybė ir šiuolaikinė ideologinė kova* (1978), *Šiuolaikinė katalikybė: filosofija, ideologija, politika* (1981), *Ateizmas ir dabartis* (1983), *Katalikybės filosofinės koncepcijos po II Vatikano Susirinkimo* (1986)<sup>86</sup>.

Sovietinės Lietuvos filosofų požiūris į Teilhard'ą de Chardiną buvo rezervuoti pozityvus. Konstatuojama, kad Teilhard'as iš esmės perinterpretavo tradicines katalikybės tiesas – Dievo, kūrimo iš nieko, materijos ir dvasios santykio, sielos atsiradimo. Akcentuojama, kad tai susiję su esminiu Teilhard'o pasirinkimu – visa apimančios evoliucijos pripažinimu. Pastebima, kad jo filosofijos siekis – įveikti materializmo ir spiritualizmo, sielos ir kūno antinomiją, akcentuojant pasaulio vieningumą<sup>87</sup>. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad Teilhard'as kardinaliai pakeitė tradicinę tomistinę žinojimo ir tikėjimo santykio koncepciją, į pirmą planą iškeldamas mokslinę žinojimą<sup>88</sup>. Išryškinami trys Teilhard'o filosofijos principai: fenomenologinis (rėmimasis empiriškai nustatomais faktais), antropologinis (žmogaus iškėlimas į evoliucijos viršūnę) ir evoliucijos<sup>89</sup>. Pozityviai vertinamas aistringas Teilhard'o angažuotumas mokslui ir tikėjimas žmogaus jėgomis<sup>90</sup>, optimizmas, kolektyvizmo išaukštinimas, humanizmas, tikėjimas žmonijos vienybe<sup>91</sup>. Tačiau kartu konstatuojama, kad jam nepavyko pasiekti

Kuzmickas], „Tejaras de Šardenas Pjeras“, in: *Religijotyros žodynas*, sudarytojas Romualdas Petraitis, atsakomasis redaktorius Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1991, p. 374.

<sup>86</sup> Paminėtini šie darbai: Jokūbas Minkevičius, „Mokslo ir technikos revoliucija ir katalikiškoji pasaulio samprata“, in: *Katalikybė ir šiuolaikinė ideologinė kova: Straipsnių rinkinys*, sudarytojas Bronius Kuzmickas, Vilnius: Mintis, 1978, p. 38–45; Antanas Gaidys, „Kapitalizmo sistemos krizės atspindžiai „Išlaisvinimo teologijoje““, in: *Šiuolaikinė katalikybė: filosofija, ideologija, politika*, sudarytojas Bronius Deksnys, Vilnius: Mintis, 1981, p. 7–29; Jokūbas Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama*, Vilnius: Mintis, 1981, p. 28, 29, 73; [Jonas Mačiulis], „Katalikų Bažnyčios alternatyva ateizmui“, in: *Ateizmas ir dabartis*, sudarytojas ir atsakingas redaktorius Jonas Mačiulis, Vilnius: Mintis, 1983, p. 134–146; [Irmija Zaksas], „P. Tejaras de Šardeno filosofija ir jos interpretacija dabartinėje katalikybėje“, in: *Katalikybės filosofinės koncepcijos po II Vatikano Susirinkimo*, sudarytojas Bronius Kuzmickas, Vilnius: Mintis, 1986, p. 136–154; Jokūbas Minkevičius, *Žmogaus problema: būti ar nebūti?*, Vilnius: Mintis, 1987, p. 240–241.

<sup>87</sup> Bronius Kuzmickas, *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija*, p. 174.

<sup>88</sup> Bronius Kuzmickas, „P. Tejaras de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“, p. 63.

<sup>89</sup> [Irmija Zaksas], „P. Tejaras de Šardeno filosofija ir jos interpretacija dabartinėje katalikybėje“, p. 137–138.

<sup>90</sup> *Ibid.*, p. 141. Anot Kuzmicko, Teilhard'as griežtai smerkia pasyvumą, nuolankumą, uždarumą, bėgimą nuo pasaulio (Bronius Kuzmickas, *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija*, p. 178).

<sup>91</sup> Pasak Minkevičiaus, „prieštaravimų draskomam realiam pasauliui Šardenas priešpriešino viliojančią utopiją apie žmonijos vienybę noosferoje“ (Jokūbas Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama*, p. 29).

trokštamos religijos ir mokslo sintezės. Anot Zakso, Teilhard'as teologas užgožė Teilhard'ą mokslininką<sup>92</sup>. Fenomenologiškai stebimas procesas buvo pajungtas finalizmui ir teleologijai: evoliucija užbaigiama Dievuje – Omegoje, nors pats Teilhard'as yra deklaravęs jos beribiškumą<sup>93</sup>. Teilhard'ui buvo prikišamas gamtos sudvasinimas. Reziumuojant, Teilhard'o koncepcija buvo laikoma idealistine, persmelkta panteizmo ir panpsychizmo dvasia<sup>94</sup>.

Teilhard'o filosofijos vertinimas sovietinių filosofų ir ateizmo propaguotojų darbuose išplaukia iš griežtų marksistinės filosofijos aksiomų: būties materialumo ir istorijos socialinės bei klasinės interpretacijos. Suprantama, tokioje šviesoje Teilhard'o entuziastingas humanizmas galėjo ir turėjo būti vertinamas palankiai, kaip ir labiau imanentinis Dievo traktavimas, nes taip Teilhard'as tarsi paneigia tradiciniam katalikiškosios doktrinos interpretavimui būdingą griežtą gamtiškumo ir antgamtiškumo, Dievo ir pasaulio skyrimą. Tačiau taip Teilhard'o humanizmas buvo atkirstas nuo jo filosofijos esmės – materijos spiritualistinio supratimo, evoliucijos veiksniais matant dvasinės prgimties radialinę energiją ir Omega, t.y. Dievą kaip jos tikslą. Todėl šiuo metu marksistinės tejarizmo interpretacijos turi daugiau istoriografinę vertę, nors tai ir nepaneigia jų pajėgumo atspindėti kai kuriuos Teilhard'o filosofijos aspektus, ypač gamtamokslinius.

Paradoksaliu būdu ir konservatyviai mąstantys Lietuvos katalikai galėjo pritarti kai kuriems sovietų filosofų vertinimams. Jei pastariesiems tejarizmas buvo marksizmo sąlygotų milžiniškų, visoje žmonijoje vykstančių socialinių pokyčių ir mokslo bei technikos pasiekimų, sudavusių rimtą smūgį krikščionybei, rezultatas, tai ir konservatyvieji katalikai tejarizmą laikė katalikybės krizės padariniu. Konservatyviosios katalikybės šviesoje intepretuotas Teilhard'o filosofijos vertinimas (atstovaujamas Maceinos) ir sovietinė tejarizmo interpretacija buvo svarbiausi Brazauskų protejarišką veiklą įtakoję veiksniai. Tokiame pasaulėžiūriniame fone Brazauskams įdiegti pozityvų požiūrį į Teilhard'o filosofiją kaip krikščionišką, suderinančią Apreiškimą su šiuolaikiniu pasaulio vaizdu<sup>95</sup>, buvo nelengva.

<sup>92</sup> [Irmija Zaksas], „P. Tejaro de Šardeno filosofija ir jos interpretacija dabartinėje katalikybėje“, p. 138. Skiriama mokslinė tejarizmo koncepcija ir mistinis teologinis tejarizmas (Jevgenijus Babosovas, *op. cit.*, p. 36).

<sup>93</sup> Bronius Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“, p. 66.

<sup>94</sup> Bronius Kuzmickas, *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija*, p. 174.

<sup>95</sup> Šį pozityvų vertinimą (pavertę jį egzaltuotai pozityviu) Brazauskai perėmė iš Lietuvos jėzuitų, savo ruožtu gavusį jį iš išeivijos jėzuitų, kurių vienas – kun. Jonas Kubilius – pats bendravo su Teilhard'u (Jonas Kubilius, *op. cit.*, p. 364–371).

**3. Teilhard'as asmuo.** Teilhard'as de Chardino gyvenimas prabėgo mokslo ir tikėjimo sandūroje. Vidurinę mokslą jis baigė jėzuitų kolegijoje. 1899 m. įstojo į Jėzaus Draugiją. 1911 m. buvo išventintas į kunigus. Dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare kaip sanitaras. Po karo studijavo paleontologiją. 1922 m. apsigynė disertaciją Sorbonos universitete. Dėl savo neortodoksalių pažiūrų pateko į konfliktą su tuometine Jėzaus Draugijos vadovybe. Nuo 1923 iki 1946 m. (su neilgomis pertraukomis) gyveno užsienyje – daugiausia Kinijoje. Įvairiose šalyse dalyvavo paleontologinėse ekspedicijose, atrado sinantropo palaikus. 1946 m. grįžo į Prancūziją, tačiau nesulaukęs Bažnyčios vadovų pritarimo savo filosofinėms pažiūroms (1950 ir 1957 m. jos buvo pasmerktos), išvyko į JAV. Nuo 1951 m. – Antropologinių tyrimų Wenner-Gren fondo bendradarbis, daugelio mokslo akademijų narys<sup>96</sup>.

Teilhard'as aistringai siekė didžiosios mokslo, filosofijos, teologijos ir mistinio pasaulio išgyvenimo sintezės. Šį siekį apsprendė gilus motinos katalikiškas auklėjimas, iš tėvo paveldėta aistra moksliniams tyrimams, pastangos išsaugoti ištikimybę Jėzaus Draugijai ir Bažnyčiai bei mokslinei tiesai. Teilhard'as pamaldumą nulėmė Švč. Jėzaus Širdies garbinimas<sup>97</sup>. Jis kasdien kalbėdavo brevijorių, rožinį, atlikinėdavo metines rekolekcijas. Gilus sintetinis Teilhard'as protas ir mistinis nusiteikimas sužadino ne vieną viziją (jos buvo susijusios su šv. Eucharistija)<sup>98</sup>. Atramą Kristaus universalumo koncepcijai Teilhard'as rado šv. Pauliaus ir šv. Jono laiškuose, išvelgė savo mąstymo gnostiškumą<sup>99</sup>, jautė simpatiją ezoteriniams ieškojimams (Rene Genono, Edouardo Schureso)<sup>100</sup>. Veikė jį ir katalikiškojo modernizmo

<sup>96</sup> Norbert M. Wildiers, „Teilhard de Chardin, Pierre, SJ“, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 9, Freiburg: Verlag Herder, p. 1341.

<sup>97</sup> Po Teilhard'as mirties ant jo darbo stalo buvo rastas Švč. Jėzaus širdies paveikslukas su litanija, kurioje buvo tokie žodžiai: „aukščiausios ir universaliausios Energijos židiny, Kosmogenezės centre, Jėzaus Širdie, Evoliucijos Širdie, suvienyk mane su Tavimi“ (Raimund Badelt, *op. cit.*, p. 26, 27). Išvelgtini du Teilhard'as Švč. Jėzaus Širdies garbinimo lygiai – vienas tradicinis, ir kitas, pagal kurį Kristus yra universumo (Omegos) centras. Kristaus Širdis laikyta ir Pasaulyje esančia Širdimi (*Ibid.*, p. 27).

<sup>98</sup> Vienoje iš vizijų jis matė vibruojantį diską – Ostiją, kurios vibravimas, persiduodantis visai Visatai, išėjo iš Kristaus Širdies (*Ibid.*, p. 10).

<sup>99</sup> Johannes Hemleben, *op. cit.*, p. 62. Teilhard'as kristogenezės gnostines ištakas akcentavo konservatyvus katalikų filosofas Dietrichas von Hildebrandas. Anot jo, tejarizme nebelyka vietos gimtajai nuodėmei, pasaulio išganymui per Kristaus mirtį ant kryžiaus (Dietrich von Hildebrand, *op. cit.*, p. 218).

<sup>100</sup> Josef Sudbrack, „Kosmische Mystik: Teilhard de Chardin und Hildegard von Bingen“, in: Gerhard H. Sitzmann, *Kommentare zum Verstaendnis von Leben, Werk und*

atstovai Edouardas Le Roy (įtikinęs jį, kad galima ne tik materialistinė evoliucijos traktuotė) ir Maurice'o Blondelio veiksmo filosofija<sup>101</sup>. Tačiau didžiausią įtaką padarė Henri Bergsono knyga *Kūrybinė evoliucija (L'Évolution créatrice)*, įkvėpusi pasiryžimą pašvęsti savo gyvenimą kūrimo ir evoliucijos sutaikymui<sup>102</sup>.

Teilhard'o filosofinė koncepcija peržengia materializmo ir spiritualizmo priešpriešą. Vis dėlto savo galutinėmis premisomis ji artimesnė katalikiškajam spiritualizmui. Gamtos kildinimas iš Dievo su vėliau sekusiu sąmonės išsivystymu turi akivaizdžių sąsajų su kitomis krikščioniškomis mistinėmis sistemomis<sup>103</sup>. Neortodoksali kūrimo samprata, mokymas apie Kosminį Kristų, mistiniai polinkiai iššaukė tuometinės Jėzaus Draugijos vadovybės nepritariamą. Jam buvo uždrausta rašyti filosofinėmis ir teologinėmis temomis<sup>104</sup>. Nepaisant to, Teilhard'as liko ištikimas Bažnyčiai ir Ordinui.

Teilhard'o asmens ir jo nueito gyvenimo kelio pristatymui Brazauskai skyrė daug dėmesio užsiėmimuose su savo mokiniais. Itin emocionaliame Brazauskienės santykiyje su Teilhard'u nesunkiai išvelgiamas gilus jo gyvenimo peripetijų ir svarbiausių filosofijos idėjų išmanymas. Ji stropiai studijavo jo biografiją ir idėjas<sup>105</sup>. Pačių Brazauskų parengtoje Teilhard'o filosofiją apibendrinančioje santraukoje *P. T. de Šardenas. Jo filosofijos bruožai*, remiantis Norberto M. Wildierso veikalais (referuotais greičiausiai šioje knygelėje minimame kun. Paškaus straipsnyje *Aiduose*), pateikiama pakankamai išsa-

*Wirkung Teilhards*, p. 63, in: <http://www.gesellschaft-teilhard-de-chardin.de/wp-content/uploads/2011/06/kommentare-zu-teilhard.pdf>, (2017-04-29).

<sup>101</sup> Carl Heinz Ratschow, *op. cit.*, p. 24.

<sup>102</sup> Johannes Hemleben, *op. cit.*, p. 37. Teilhard'as garbino Henri Bergsoną kaip šventąjį (Carl Heinz Ratschow, *op. cit.*, p. 24).

<sup>103</sup> Paralelės Teilhard'o pasaulėvaizdžiui išvelgiamos Hildegardos von Bingen (1098–1179) ir šv. Mikalojaus iš Flue (1417–1487) mistikoje. Hildegarda von Bingen savo didžiojoje kosmoso vizijoje regėjo kosmosą kaip kiaušinį, agrarinėje visuomenėje laikytą vystymosi simboliu. Kosmosą ji tapatino su Dievo Kūnu, o saulę jame – su Kristumi (Raimund Badelt, *op. cit.*, p. 31). Šv. Mikalojus iš Flue savo pamėgtame rato vaizdinyje jo vidurį laikė Dievybe, iš kurios išteka ir vėl į ją sugrįžta visos jėgos (*Ibid.*, p. 31).

<sup>104</sup> Carl Heinz Ratschow, *op. cit.*, p. 13.

<sup>105</sup> Brazauskienė rašė kun. Vaišniui: „Turiu bent tuziną T. de Š-o veikalų. Su jais „gulu ir keliu“ [...]. O, kad gerajam Dievui patiktų man bent 20 metelių pridėti – imčiausi tą T. de Š. pateikti lietuviškajai publikai...“ (Anelės Brazauskienės laiškas t. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1997-12-23, in: *op. cit.*, l. 2). Ji atidžiai sekė mokslininkų, tyrinėjusių Teilhard'o kūrybą, darbus, pavyzdžiui, kun. Paškaus, su kurio kūryba, pasak Brazauskienės, jai teko susipažinti nuo 1969 m. (Anelės Brazauskienės laiškas t. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1994-08-08, in: *op. cit.*, l. 2).

mi Teilhard'Ų biografija<sup>106</sup>. Brazauskai savo verstaais ir adaptuotais veikalais stengėsi akcentuoti Teilhard'Ų optimizmą, įkvepiantį žmonijai pasitikėjimą savimi<sup>107</sup>, didelę jo įtaką Vakarų katalikų visuomenei. Akcentuojama, kad Teilhard'Ų veikalai leidžiami įvairiausiose šalyse, jo idėjas propaguojančios draugijos įsikūrusios ir Vakaruose, ir socialistinio bloko šalyse, pavyzdžiui, Lenkijoje), taip iliustruojant jo filosofijos universalumą, vertybes, kurios „tenkina karščiausius žmonijos troškimus“<sup>108</sup>.

Neabejotina, kad Brazauskų mokiniams Teilhard'Ų biografija ir jo filosofinės idėjos buvo puikiai žinomos. Tai įrodo ir jų interviu, kurie juo labiau vertingi, žinant, kad nuo aptariamų įvykių praėjo apie 30 metų. Mokinių jis prisimenamas kaip mokslininkas (paleontologas) ir mistikas<sup>109</sup>, žinomi jo konfliktai su tuometine Jėzaus Draugijos vadovybe, pažiūrų modernumas<sup>110</sup>, krikščioniškasis evoliucionizmas<sup>111</sup>. Štai Vilijai Malinauskienei Teilhard'as siejasi „su evoliucija, visa apimančiu judėjimu ir pirmyn ėjimu ir tokiu kitimu, nesustabarėjimu“<sup>112</sup>. Kun. Vitkui imponavo Charleso Darvino teorijos panaudojimas krikščionybei apginti ir Teilhard'Ų mintis, kad „kiekviena kilni kūrybinė pastanga, sąmoningai ar ne, veda į pasaulio atbaigimą, kreipia žmoniją arčiau Dievo gelmės ir galutinio Tikslu – taško Omega“<sup>113</sup>. O būdamas JAV kun. Vitkus net aplankė Teilhard'Ų kapą ir nusiuntė jo nuotrauką savo mokytojai Brazauskienei<sup>114</sup>.

Brazauskienės verstoje ir adaptuotoje Teilhard'Ų knygoje *Mano tikėjimas* atskleisti slapčiausi jo 30 metų užtrukusios dvasinės ir intelektualinės evoliucijos momentai, konservatyviau mąstantiems katalikams kontroversiškai galintis nuskambėti Teilhard'Ų atvirumas pasauliui, jo simpatijos tuo

<sup>106</sup> P. T. de Šardenas. *Jo filosofijos bruožai*, l. 1–3.

<sup>107</sup> M. Tazbir, *Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas*, l. 2.

<sup>108</sup> M. Tazbir, „Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas, 1973 m.“, in: *Tejaro de Šardeno idėjos Lenkijoje: tejariečių draugijos leidinys, Varšuva, 1973, versta iš lenkų kalbos 1982 m.*, in: *LJPB*, l. 2.

<sup>109</sup> Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11; Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, 2011-03-31.

<sup>110</sup> Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14; Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08.

<sup>111</sup> Pokalbis su Vidmantu Valiušaičiu, 2016-10-11; Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, 2011-03-31.

<sup>112</sup> Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27.

<sup>113</sup> Kun. Gintaro Vitkaus prisiminimai apie Juozą Brazauską, 1993.

<sup>114</sup> Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1996-12-11, in: *op. cit.*, l. 1.

metu Bažnyčios nepripažintoms idėjoms, religinėms srovėms<sup>115</sup>, abejonės pažodiniu tikėjimo tiesų pristatymu<sup>116</sup>. Bet tai tik tarpiniai etapai lėtos, nuoseklios evoliucijos, pasibaigusios sinteze, kurioje pasiekta tikėjimo į Dievą ir pasaulį dermė<sup>117</sup>. Taip buvo pasiektas (iškovotas) griežtai imanentiškas, grindžiamas savo paties (neretai savyje) atrastomis (įsitikrintomis) tiesomis, pasitikint savo paties intuicija<sup>118</sup>, tikėjimas. Net pačios sakraliausios krikščionybės tiesos Teilhard'o įsisavintos būtent tokiu keliu, pavyzdžiui, tiesa apie žmogaus nemirtingumą<sup>119</sup>. Todėl Teilhard'as nesibaimino net kontroversiškiausių pasakymų (kaip ir patys Brazauskai, siekdami sąmoningo savo mokinių tikėjimo), pavyzdžiui: „jeigu kokio nors dvasinio perversmo pasėkoje man tektų palaipsniui prarasti [...] tikėjimą asmeniniu Dievu, tikėjimą Dvasia, tai man atrodo, kad aš neišvengiamai ir toliau tikėčiau Pasauliu kaip Vertybe“<sup>120</sup>. Galutinis jo asmeninis kredo – tai tikėjimo Visatos evoliucija dvasios kryptimi, jos asmenybinio charakteriu ir Visuotiniu Kristumi kaip aukščiausia asmenybe išpažinimas<sup>121</sup>. Anot Teilhard'o, „Tikėjimas Pasauliu, tikėjimas Dvasios egzistavimu ir tikėjimas Nemirtingumu, kuris gimsta iš Pasaulio sintezės [...], mane verčia nusilenkti Centru – asmeniui Centru“<sup>122</sup>.

**4. Teilhard'o būties samprata.** Brazauskas pradėdavo nuo pačios realybės sampratos, materijos ir dvasios santykio, pažinimo galimybių aiškinimosi, taigi nuo filosofijos pagrindų. Taip siekta ugdyti mokinių sąmoningumą, skatinta nebijoti kelti klausimus, taip pat ir tikėjimo bei filosofijos temomis<sup>123</sup>. Šulskus prisiminė kaip Brazauskas vaizduodavo „visą

<sup>115</sup> Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 49.

<sup>116</sup> Teilhard'as rašė: „Tikėti, dar nereiškia būti tikram, matyti. [...] Man atrodo, jog kaip ir daugelis, aš tik klaidžioju tarp tikėjimo šešėlių“ (*Ibid.*, l. 66).

<sup>117</sup> *Ibid.*, l. 6. Anot Teilhard'o, taip pasiekta harmonija „tarp priimtos religijos ir asmeninio credo, į kurį atvedė natūrali tikėjimo evoliucija“ (*Ibid.*, l. 47).

<sup>118</sup> *Ibid.*, l. 14.

<sup>119</sup> Apie savo dvasinę-intelektualinę evoliuciją jis rašė: „[ji] pasiekė tokią stadiją, kai galiu tvirtinti, kad Nemirtingumas egzistuoja“ (*Ibid.*, l. 32).

<sup>120</sup> *Ibid.*, l. 7. Ir kitur: „Esu pernelyg Pasaulio vaikas ir jaučiuosi esąs savo vietoje buvdamas šventovėje, sukurtoje Žemės garbei“ (*Ibid.*, l. 61). Čia reiktų paaiškinti, kad Teilhard'ui „pasaulis“ reiškia daugiau organišką būties vienybę.

<sup>121</sup> *Ibid.*, l. 2.

<sup>122</sup> *Ibid.*, l. 47.

<sup>123</sup> Tikėjimo ir ateizmo sankirtoje išaugusiems jaunuoliams iškildavo daug klausimų, kurių jie nedrįso aptarinėti su kunigais, nes šie „dar pavadina eretikais“ ar sako, kad „esi

tą struktūrą žinojimo ir nežinojimo [...]. Būdavo, atsimenu, net tokį piešinį pasidareš: čia toks ratas žinojimo, o kuo tas ratas didesnis, tuo aplinkui daugiau nežinojimo“<sup>124</sup>. Čiočytė prisimena, kad Brazauskas jai vaizdžiai pademonstravo idealios ir materialios realybės santykį, nubraižydamas schemą: „atsimenu ir dabar tokį trikampį. Žodžiu, sukryžiuotos linijos ir trečia linija slenka ir kai visos trys linijos viename taške [...], gimsta erdvinės figūros, kurios ir yra materijos pagrindas“<sup>125</sup>. Teilhard'Ų studijų įtakoje Juozas Valiušaitis susiformavo spiritualistinį, mentalinį realybės vaizdą (materijos pagrindu laikydamas energijos virpesius)<sup>126</sup>.

Tolesnė Teilhard'Ų filosofinių ir gamtamokslinių idėjų, Brazauskų norėtų perteikti savo mokiniam, apžvalga neįmanoma be jų verstų Teilhard'Ų ir jo kūrybinį palikimą interpretavusių tyrinėtojų tekstų analizės. Suprantama, straipsnyje analizuojamos Teilhard'Ų idėjos yra būtent Brazauskų interpretuoto „Teilhard'Ų“ idėjos. Vis dėlto neturime pagrindo manyti, kad Brazauskų interpretacija iškreipia jo idėjas, todėl „brazauskiškas“ straipsnyje analizuojamų Teilhard'Ų knygų pobūdis nebus akcentuojamas.

Teilhard'as savo filosofinę koncepciją grindžia visų pirma gamtos mokslų duomenimis. Tokį metodą jis vadina fenomenologiniu. Tačiau tai tik empirinis pažinimo kelias, o giluminės jo realybės prielaidos kyla iš apriorinio Absoliuto pripažinimo<sup>127</sup>. Būtent iš jo kyla gili organinės pasaulio vienybės nuojauta. Už formų ir reiškinių gausybės įžvelgiama viena globalinė Realybė<sup>128</sup>. Materijos formų įvairovė santykyje su šia Realybe traktuojama kaip Vienio ir Daugio santykis. Vienis nelaikomas visiška tobulybe, kurią būtų galima priešpriešinti Daugiui kaip netobulumų sumai. Atvirkščiai, Vienis yra „atastas tuo Daugiu, kartu užtikrindamas to Daugio sintezę“<sup>129</sup>. Čia išryškėja Teilhard'Ų filosofijai ypač svarbus gamtos saviorganizacijos bei sudėtingumo ir sąmonės koreliacijos momentas. Vienis yra greičiau pasaulį formuojanti jėga, kovojanti su suirimo tendencija, kylančia iš gamtos, t. y. su

ateistų pusėje“ (*Prie „Apvalo stalo“: Po mišių: nuotrupos iš jaunujų pokalbio, 1982–1983 m.*, in: *VUB RS*, f. 187, b. 1541, l. 25).

<sup>124</sup> Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14.

<sup>125</sup> Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18.

<sup>126</sup> „Šiuolaikinė Fizika Pasaulio prigimtį paaiškina, kad fizikiniai Kūnai nėra Medžiaga, kad Kūnai – Energijos virpesiai, kad Medžiaga yra didesnio ar mažesnio dažnio Energijos Virpesiai. Visa, kas Gyva – virpa...“ (Juozo Valiušaičio atsiminimai apie Juozą Brazauską, 1993).

<sup>127</sup> *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionybe?*, l. 13a.

<sup>128</sup> Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 9.

<sup>129</sup> P. Teilhard de Chardin, *Vakarietiškos mistikos gairės*, l. 27.

Daugiu. Pastebima, kad nors pagal entropijos dėsnį energijos mažėja, gamtoje vyksta ir atvirkščias procesas – „tvarkymo, organizavimo, vienijimo, tobulinimo procesas“<sup>130</sup>. O tai įmanoma tik dėka iš šalies ateinančios energijos, kuri sulaiko materijos irimą ir skaidymąsi. Ši energija skatina materijos struktūrizaciją ir diferenciaciją, kas įgalina atsirasti kokybiškai naujus ryšius<sup>131</sup>. Gyvybė ir sąmonė taip pat yra materialių struktūrų sudėtingėjimo rezultatas<sup>132</sup>. Progresuojanti materijos struktūrizacija vyksta dėl išorinių (radialinės energijos) ir vidinių jėgų (tangentinės energijos) sąveikos. Radialinė energija skirtingus elementus (daleles) jungia į kokybiškai naujus kompleksus, o tangentinė energija padeda išlaikyti panašių elementų vienybę<sup>133</sup>. Radialinės energijos kiekis auga didėjant struktūrą sudarančių elementų (dalelių) skaičiui. Kadangi kiekviena dalelė yra tik materializuota lauko energija, kuo aukštesnė lauko forma, tuo daugiau jis organizuoja dalelių į vis sudėtingesnes formas, todėl proporcingai dalelių skaičiui didėja ir individuali kiekvieno elemento (dalelės) laisvė<sup>134</sup>.

Teilhard'o koncepcijoje materija ir dvasia tapatinamos kildinant jas iš vienos „visatos medžiagos“<sup>135</sup>. Aktualiai, empiriškai apčiuopiama kosminė medžiaga turi du pavidalus – ji gali būti sudaryta iš dalelių arba bangų, nors savo esme dalelės – tik įvairiausių bangų (energijų) sąveikos. Pristatomos naujausios fizikos koncepcijos, pagal kurias dalelės suvoktinos kaip „matematinės fundamentalių simetrijų abstrakcijos“. Aiškinama taip: geometrinės figūros susideda iš matematinių linijų. Joms tarpusavyje susikertant atsiranda erdvinės figūros. Tai jau konkretybės, kurių atžvilgiu matematinės linijos yra abstrakcijos, idėjos<sup>136</sup>, nors tai irgi ne „niekas“. Todėl Visata suvoktina kaip „darni idėjų visuma“<sup>137</sup>, psichinis mūsų jausmų, nuotaikų ir minčių kompleksas<sup>138</sup>, už kurio – Amžina, Pati iš Savęs Esanti Būtis, Didžioji

<sup>130</sup> „Kai kurie T. de Šardeno filosofijos aspektai“, in: *Tejaro de Šardeno idėjos Lenkijoje*, l. 18.

<sup>131</sup> K. Bogdanskis, „Biofizikiniai aspektai T. de Šardeno filosofijoje“, in: *Ibid.*, l. 78.

<sup>132</sup> P. T. de Šardenas. *Jo filosofijos bruožai*, l. 28.

<sup>133</sup> *Ibid.*, l. 18.

<sup>134</sup> T. Rylaka, „Daikto struktūros ir evoliucinių pakitimų samprata T. de Šardeno teorijoje ir šiuolaikinėje fizikoje“, l. 60.

<sup>135</sup> Antanas Maceina, „Didieji Dabarties klausimai“, p. 288. Brazauskų knygoje akcentuojama, kad dvasios ir materijos supriešinimas būdingas senajam filosofiniam ir teologiniam mąstymui (*Gyvybės ir sielos problemos: Iš „Apmąstymų apie gyvybę ir sielą“*, in: *VUB RS*, f. 187, b. 1439, l. 14–16).

<sup>136</sup> *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionyste?*, l. 16.

<sup>137</sup> *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius 1956–1975*, l. 6.

<sup>138</sup> *Dievas, visata, žmogus*, l. 9.



Realybė arba Dievas<sup>139</sup>. Ir Čiočytei įspūdį padarė būtent šis dvasios ir materijos santykio aiškinimas. Ji prisimena, kad Brazauskas „tiesiog man nubraižė schemą. Jis man pradėjo kalbėti apie mikrofiziką, labai panašiai kaip Česlovas Kavaliauskas rašė, ir koks ryšys tarp pačios nežymiausios materialiosios dalelės ir grynosios bangos, kuri yra gryna energija“<sup>140</sup>.

Teilhard'Ų realybė yra organiška, evoliucionuojanti visuma, universalus judėjimas, kurio imanentinė priežastis – savisklaidos siekiantis Dievas, savo ruožtu tapęs „besiskleidžiančios visatos ašimi ir centru“<sup>141</sup>. Evoliucijoje, kurią jis supranta kaip vienijimąsi, išvelgiamos trys pakopos: negyvosios gamtos fazė (kosmogenezė), gyvojo pasaulio formavimasis (biogenezė) ir žmonijos atsiradimo bei vystymosi fazė (noogenezė). Savo esme tai psichogenezės procesas: evoliucija vyksta vis kompleksiškesnių sistemų kūrimosi, koncentracijos ir vienybės augimo kryptimi<sup>142</sup>. Evoliucijos eigoje materialios struktūros vis sudėtingėja, kuriasi vis labiau integruotos esybės, „didėja psichinio prado, sąmonės bei dvasinio faktoriaus sanakaupa“<sup>143</sup>.

Atsiradus žmogui, evoliucija įgauna naujų bruožų. Visų pirma, pagrindinio evoliucijos kamieno polinkį šakotis pakeičia jungimosi tendencija. Be to, šiame kosmogenezės etape sąmonė pasireiškia aktualiai (išryškėja). Esminis pokytis biosferos gyvenime – refleksinės (moralinės) sąmonės, t. y. sugebėjimo vertinti savo veiksmus, susiformavimas. Ir nors sąmonės atsiradimas sąlygotas centrinės nervų sistemos sudėtingėjimo, o siela gali būti suvokiama kaip specifinė kūno organizacijos kokybė<sup>144</sup>, vis dėlto tai yra „didysis šuolis, įvykęs ne be Kūrėjo valios“<sup>145</sup>. Refleksinė sąmonė iš gyvūnų paveldi biologinę prigimtį ir intelekto pradmenis, tačiau sąžinė kaip Kūrėjo nuojauta gaunama iš Jo. Ši nuojauta ir yra tai, ką teologai laiko siela<sup>146</sup>.

<sup>139</sup> *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius 1956–1975*, l. 10.

<sup>140</sup> Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18.

<sup>141</sup> Antanas Paškus, *Evoliucija ir krikščionybė Teilhard de Chardin'Ų perspektyvoje*, p. 151. Dievas, kaip imanentinis evoliucijos pradas ir tikslas, nesunkiai išvelgiamas evoliucijos proceso tikslingumo, judėjimo Dvasios kryptimi į Visuotinį Kristų akcentavime, vidujiškumo sąsajose su Visata (P. Teilhardas, *Mano tikėjimas*, l. 4), Vienio pripažinime (*Ibid.*, l. 9).

<sup>142</sup> Norbert M. Wildiers, *Teilhard de Chardin*, p. 46.

<sup>143</sup> M. Tazbir, *Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas*, l. 4.

<sup>144</sup> K[lodas] Tresmontanas, *Kaip šiandien sprendžiama Dievo buvimo problema*, d. 3: *Trečiasis etapas: biologinė evoliucija, gyvybės atsiradimas, sielos samprata, Dievas Kūrėjas*, in: *VUB RS*, f. 187, b. 1376, l. 206.

<sup>145</sup> *Kolektyviniai apmąstymai*, l. 14.

<sup>146</sup> *Ibid.*, l. 15.

Svarbiu evoliucijos momentu žmogiškoje fazėje laikomas asmeninio centro – savimonės – susiformavimas ir būtinybė išlikti jos sąlygotam dvasiniam ir intelektualiniam turiniui užtikrinimas – nemirtingumas. Teilhard'as įsitikinęs, kad mūsų asmenybės branduolys – visą gyvenimą ugdomas idėjų, vaizdinių ir meilės centras – bus įjungtas į nemirtingumo sferą<sup>147</sup>. Kitaip ir negali būti, nes „žmogus su savo sąmone, trokštančia nemirtingumo [...], gimė kaip Didžiosios Amžinosios Sąmonės Spindulys“<sup>148</sup>. Tik personalizacija veda į absoliučią vienybę Omegos taške.

Teilhard'o filosofiją tyrinėjęs Paškus pastebėjo, kad Teilhard'o supratimu žmonijos evoliucija plėtojasi dviem kryptimis: materialine, pasireiškiančia technikos ir ūkio pažanga, ir dvasine – mokslo, filosofijos, etikos, estetikos, religijos aspektais<sup>149</sup>. Gyventojų skaičiaus augimas, vis stiprėjančios kontaktai dėl mokslo ir technikos progreso bei transporto tobulėjimo atveda į planetizaciją<sup>150</sup>, o per socializaciją ir planetizaciją žmonija pakyla į trečiąją evoliucijos etapą – noosferą. Tai visų žmonių dvasinės ir materialios veiklos rezultatų visuma, visuotinė žmonijos (planetinė) sąmonė, kuri „apsupa planetą kaip „mąstanti membrana““<sup>151</sup>. Teilhard'as akcentavo mokslinės ir techninės pažangos svarbą, siekiant sukurti teisingesnę ir harmoningesnę visuomenę<sup>152</sup>, kurios tolesnis vystymasis jo giliu įsitikinimu turi atvesti į „mistinės supervisuomenės atsiradimą, kuri jungsis meilėje ir malonėje“<sup>153</sup>. Teilhard'o supratimu „mes esame pakeliui į vienos „kultūros“ susikūrimą, kultūros, kuri aprėps visą žemės rutulį“<sup>154</sup> ir net visas mąstančias Visatos sferas (protingas Visatos būtybes)<sup>155</sup>.

<sup>147</sup> Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 37.

<sup>148</sup> *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius, 1956–1975*, l. 4.

<sup>149</sup> Antanas Paškus, *Evoliucija ir krikščionybė Teilhard de Chardin'o perspektyvoje*, p. 89. Šią knygą pavadinimu *Evoliucija ir krikščionybė Tejaro de Šardeno perspektyvoje* Brazauskai taip pat padaugino savilaidos būdu.

<sup>150</sup> Norbert M. Wildiers, *Teilhard de Chardin*, p. 66.

<sup>151</sup> Gundolf Freyermuth, „Surfer, wollt ihr ewig leben: Teilhard de Chardin und der Traum, Mensch und Maschine zu versöhnen“, in: Gerhard H. Sitzmann, *Kommentare zum Verstaendnis von Leben, Werk und Wirkung Teilhards*, p. 23. Teilhard'ui „noosfera“ taip pat ir mąstanti žmonija bei jos susivienijimo rezultatai (Pierre Teilhard de Chardin, *Žmonijos savimonės ir krikščionybės tarpusavio santykis*, l. 4–6).

<sup>152</sup> *Ibid.*, l. 3.

<sup>153</sup> M. Tazbir, *Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas*, l. 7.

<sup>154</sup> „Kai kurie T. de Šardeno filosofijos aspektai“, l. 29.

<sup>155</sup> Pierre Teilhard de Chardin, *Žmonijos savimonės ir krikščionybės tarpusavio santykis*, l. 61.

**5. Teilhard'Ų krikščionybės samprata.** Brazauskų mokinių prisiminimuose galima rasti nemaža duomenų Brazauskų norėtam pristatyti Teilhard'Ų požiūriui į krikščionybę suvokti. Akcentuota veikli, darbais, o ne tikėjimo ženklais reiškiamą katalikybę, t. y. humanistinę krikščionybę. Karkockienė prisimena Brazauskus idealu laikius „sąmoningą tikėjimą ir veiklią meilę“. Raginta vadovautis „moraliniu, vidiniu įstatymu“, atitinkančiu Dekalogą<sup>156</sup>. Buvo pabrėžiama, kad „moralinis kriterijus yra labai svarbus ir kartais (o gal ir neretai) netikintys žmonės yra doresni ir sąžiningesni negu „krikštyti pagonys“<sup>157</sup>. Pasak Karkockienės, „svarstant asmeniniuose pokalbiuose giliau apie krikščionio ir nepraktikuojančio kataliko galimą vertinimą Dievo akyse, ne kartą girdėjau, kad dori, sąžiningi, principingi, teisybės ieškantys žmonės, nors ir nepraktikuojantys katalikai, Dievo akyse turėtų būti vertinami“<sup>158</sup>. Pasisakyta už subtilų krikščionybės propagavimą: „sakydavo: turi tiesiog savo aplinkoj tas krikščioniškas vertybes vykdyti [...]. Matant kokią neteisybę stoti kokio nekaltojo pusėn“<sup>159</sup>.

Daugelio Brazauskų mokinių sąmonėje liko tradicinės ir moderniosios katalikybės priešpriešos išpūdis, atmetimas iš konservatyviau mąstančių. Anot Irenos Rimkevičienės jos tėtis bijojo, kad ji pateko į sektą („Kas čia darosi su tuo vaiku? Kodėl jis tylėjo, o dabar pradėjo šnekėti?“)<sup>160</sup>. Tejarišką Brazauskų mokinių krikščionybės sampratą atskleidžia diskusijų knygelės. Dievas jose tapatintas su protu, gėriu, meile. Pavyzdžiui, diskusijoje moralės klausimais dalyvavusiam „Anuprui“ „Dievas tai Visuotinė Dvasinė Meilės Energija, kuri užkodavo Meilės principą žmogaus prigimtyje“, o „Nendrei“ Dievas – didžioji Būtis, kurios atžvilgiu ji – „suvokianti tos Būties dalelytė“<sup>161</sup>. Reikštas kritiškumas sakramentalizmo, tikėjimo maginiu maldų ir sakramentų veikimu atžvilgiu. Pavyzdžiui, piktintasi pasakymu „išklaudyti mišias“. Klausta: kokią prasmę turi formalus tokios „pareigos išpildymas“?<sup>162</sup>

Vis dėlto konkretesnė Teilhard'Ų krikščionybės savivokos analizė galima tik iš Brazauskų verstų knygų, kuriose nesunkiai įžvelgiama Teilhard'Ų suformuluota nauja, neįprasta tradicinei katalikybei, Dievo kaip Didžiosios

<sup>156</sup> Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20.

<sup>157</sup> *Ibid.*

<sup>158</sup> *Ibid.*

<sup>159</sup> Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27.

<sup>160</sup> Pokalbis su Irena Rimkevičiene, 2016-10-14.

<sup>161</sup> *Kaip nūdienos jaunimas samprotauja moralės klausimais*, l. 25–26.

<sup>162</sup> *Prie „Aprvalo stalo“*, l. 1.

Realybės, apimančios visa, kas egzistuoja (nes niekur nesama „nebūties“), samprata. Jos begalybę išreiškia visų pirma erdvė, kurios ribų neįmanoma įsivaizduoti. Kartu tai ir „sąmoninga Būtis, Amžina [...], visada Esanti, visada Būsianti, visada Save Žinanti, visada Kurianti“<sup>163</sup>, t. y. „aukščiausioji Sąmonė, aukščiausioji Meilė, visa kuriantis Subjektas, kuris įvairiose tautose vadinamas Dievu“<sup>164</sup>, visos Būties, apimančios skirtingo tobulumo dalykus, centras, kurį Teilhard'as įvardija Omega. Jo koncepcijoje Omega ir transcendentinis neišbaigtos būties tikslas, ir išorinė, materialias struktūras sudėtingėti skatinanti, galia, o kartu šio netobulo pasaulio vidinis (imanentinis) veiksnys<sup>165</sup>. Žinoma, tokioje sistemoje tradicinis krikščionybei antgamtinės ir gamtinės sferų griežtas skyrimas yra neįmanomas. „Antgamtė“ – tai tik realybė aukščiausiam laipsnyje<sup>166</sup>. Taigi Omega, viena vertus, yra suverenus galios centras, veikiantis tarsi nuo jo atskirtą kitą būties dalį, kita vertus – Daugio pastangų pakilti į Vienį rezultatas (noosferos etape – žmonijos socialinės, intelektualinės ir dvasinės konvergencijos aukščiausias taškas) – centras, kuris akumuliuos visa tai, ką visata sukuria, personalizacijos židiny<sup>167</sup>. Tejariškame pasaulėvaizdyje Dievo ir pasaulio santykis matomas kaip Daugio kaitos procesas, nukreiptas į Vienį, kuris savo ruožtu veikia Daugyje kaip jo vidinis aspektas. Jeigu Dievas yra absoliutas, absoliuti būtis, jis yra visur. Todėl evoliucija – tai vystymasis iš pradinio Daugio („nieko“) į „Tikslą Taške Omegoje“<sup>168</sup>. Tokiu atveju ir kūrimas iš esmės yra vienijimas<sup>169</sup>.

Omega Teilhard'as tapatina su Jėzumi Kristumi, per Įsikūnijimą tampa asmeniniu ir fiziniu (ontologiniu) visatos centru<sup>170</sup>. Čia ryškios pa-

<sup>163</sup> *Dievas, visata, žmogus*, l. 5.

<sup>164</sup> *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius, 1960–1975*, l. 25.

<sup>165</sup> „Kai kurie T. de Šardeno filosofijos aspektai“, l. 27. Dievo ir kūrinio santykį tejariškame pasaulėvaizdyje taikliai yra nusakęs krikščioniškos mistikos tyrinėtojas Josefas Sudbrackas: Dievas yra Būtis iš savęs paties, o kūrinys – dėl nuolatinio gavimo ir pilnos priklausomybės nuo Dievo. Jis pastebi, kad „radikalus kūrinio priklausomumas nuo Dievo ir Būties totalumas Dieve yra priešybė, bet tai yra viena Būtis“ (Josef Sudbrack, *Die vergessene Mystik*, p. 67).

<sup>166</sup> Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 56.

<sup>167</sup> Kartu tai ir aukščiausioji asmenybė, į kurią laikų pabaigoje konverguos visos sąmoningos žemiškos būtybės (*Ibid.*, l. 105).

<sup>168</sup> *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionybe?*, l. 23.

<sup>169</sup> Antanas Maceina, „Didieji dabarties klausimai“, p. 308.

<sup>170</sup> Antanas Paškus, *Evoliucija ir krikščionybė*, p. 64. Panašiai Teilhard'as kalba apie pasaulio (fizinių) elementų palaipsnių vartimą savimi, jiems supanašėjant su Dievu (Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 104).

ralelės su pranciškoniška Kristaus koncepcija, pagal kurią Kristus yra ir gamtinės tikrovės karūna<sup>171</sup>. Taigi nors Teilhard'ui Kristus yra visų pirma kosminis, jis jam svarbus ir kaip realus, istoriškai gyvenęs asmuo, kuris dėl to yra konkretus Absoliuto pavidalas<sup>172</sup>. Įsikūnijimas Jėzuje Kristuje paspartino Daugio grįžimo į Vienį procesą. Tai ilgai trukusio proceso lemiamas momentas, evoliucijos šuolis, kuriam žmogaus sąmonė jau buvo pasiruošusi. Atskleisdamas žmonijai jos tikrąją centrą ir tikslą, Kristus paspartino jos raidą. Žmogus gavo galimybę įsijungti „į dieviškąją sferą, kad su Kristaus pagalba taptų sąmoningu, kryptingu Dievo kūrėjo bendradarbiu“<sup>173</sup>. Dievo įsikūnijimas Jėzuje Kristuje įvyko konkrečiame istoriniame laikotarpyje, tačiau kristogenezė – Kristaus įsikūnijimas kosmose – tęstinis procesas, besireiškiantis vis augančiu žmonijos sąmoningumu ir pasaulio, žmonijos gyvenamos aplinkos, transformacija.

Kristaus universalumas ir personalumas labiausiai ir apibrėžia tejariską krikščionybės sampratą. Evoliucija nesuvokiama be ryšio su Dievu kaip asmeniu. Teilhard'as krikščionybę mato kaip visuotinę, pažangią, į evoliucijos tikslą – Kristų – vedančią religiją, netgi kaip evoliucijos tąsą arba kaip naują evoliucijos formą. Wildiersas pastebi, kad Teilhard'o koncepcijoje krikščionybės visuotinumas ir jos mokymo pažangumas garantuoja krikščionybei „evoliucijos religijos“ statusą, nes paruzija identifikuojama su Omegos tašku, todėl teologija nuosekliai paremia evoliucijos mokymą<sup>174</sup>. Katalikybė Teilhard'o požiūriu pasižymi kūrybingumu, o jos „panteistinė praeities mistika, o ypač mūsų epochos mistika, kuri kiaurai persisunkusi „kūrybinio evoliucionizmu“ gali pavirsti ryškiausia ir pačia dinamiškiausia Dievą mylinčia forma“<sup>175</sup>. Tokios ateities akivaizdoje pasisakoma už „kūrybinio veržlumo, pastangų ir pergalių, rizikos ir pažangos morale“<sup>176</sup>.

<sup>171</sup> Norbert M. Wildiers. *Teilhard de Chardin*, p. 98. Anot Teilhard'o krikščioniškosios kosmogonijos, apimančios visas pažiūras, susijusias su visatos kilme ir jos atskirų elementų istorija, apvainikavimas yra Visuotinis Kristus (P. Teilhard de Chardin, *Vakarietiškos mistikos gairės*, l. 31).

<sup>172</sup> Pierre Teilhard de Chardin, *Žmonijos savimonės ir krikščionybės tarpusavio santykis*, l. 61.

<sup>173</sup> *Kolektyviniai apmąstymai*, l. 19.

<sup>174</sup> Norbert M. Wildiers, „Teilhard de Chardin, Pierre, SJ“, p. 1341.

<sup>175</sup> Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 105. Maža to, dėka materiją persmelkiančio dieviškojo absoliutumo, pilnatvę pasiekiančio Jėzaus Širdyje, jos (materijos) absoliutumo istorinė ašis, kurioje materija randa savo vienybę, yra Bažnyčia, įeinanti į mistinį Kristaus kūną (Josef Sudbrack, *Die vergessene Mystik*, p. 73–74).

<sup>176</sup> „Kaip T. de Chardin'as aiškina blogio esmę ir kaip naujai aptaria nūdienos krikščionio etiką“, l. 2.

Krikščioniui dėka savo tikėjimo visuotinumui privalomas ne izoliavimasis nuo pasaulio, o bendradarbiavimas, solidarumas, dialogas su visais, nes krikščionis niekuo nesiskiria nuo kitų – „tikėjimas į Dievą tik sukilnina solidarumo jausmą, atsakomybės jausmą bei pareigą už save ir už kitus“<sup>177</sup>. Be to, Teilhard'o atvirumas visiems geros valios, gėrio siekiantiems žmonėms leidžia jam išvelgti ryškius trijų svarbiausių žmonijos religinių formų – rytietiškosios, humanistinės panteistinės ir krikščioniškosios – suartėjimo ženklus. Jo giliu įsitikinimu, jose besidarbuojanti ta pati Dvasia veda jas į jų susivienijimą Kristuje. Tokia, pasak Teilhard'o, yra „vienintelė įmanoma ateities religijos forma“<sup>178</sup>.

Būties vienybės požiūriu didžiulė reikšmė teikiama Eucharistijai. Teilhard'as iškelia fermentinę – vienijančią, jungiančią – Eucharistijos sakramento reikšmę<sup>179</sup>. Per Eucharistiją Kristus mistiniu būdu asimiliuoja visa, kas jį supa. Taip konsekracijos dėka visas pasaulis tampa Kristaus kūnu, todėl visas pasaulis tam tikra prasme virsta sakramento materija<sup>180</sup>. Mistine prasme eucharistinė transsubstanciacija perkeičia (konsekruoja) visą pasaulio procesą ir todėl suvoktina kaip kristogenezės reprezentacija kosmose<sup>181</sup>.

Blogio problema – vienas iš krikščionybės aspektų, kuriam Teilhard'as, skyrė ne tiek daug dėmesio. Blogis jam – reiškinyš, susijęs su sistemos vystymusi ir jos laikinu nevieningumu, nepilnumu (vienijimosi sunkumais). Taigi tai struktūrinis blogis: netvarkos ir nesėkmių, skaidymosi ir irimo blogis<sup>182</sup>. Žmogaus stadijoje fizinis blogis virsta moraliniu. Moralinėje sferoje blogis susijęs su klaidingu žmogaus pasirinkimu, kuris įmanomas, nes žmogus turi laisvę rinktis. Todėl ir pirmoji nuodėmė, Teilhard'o many- mu, sietina ne su pirmojo žmogaus nupuolimu, o su sąmoningos žmogaus veiklos pradžia ir darbe nuolat tykančia nesėkmių, klaidingų pasirinki-

<sup>177</sup> Albertas Dondeyne, *op. cit.*, l. 41.

<sup>178</sup> Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 65.

<sup>179</sup> *Kolektyviniai apmąstymai*, l. 63.

<sup>180</sup> „Ištraukos iš Tejaro veikalo apie Eucharistiją“, in: *Tejaro de Šardeno idėjos Lenkijoje*, l. 63.

<sup>181</sup> Carl Heinz Ratschow, *op. cit.*, p. 16. Anot Teilhard'o, per Eucharistiją praeina „įsikūnijimo arba kūrimo ašis“, per kurią sueinama į fiziologinį kontaktą su asimiliuojančia įsikūnijusio Žodžio jėga (Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 95). Priimdami komunią organiškai jungiamės į vieningą dvasinį judėjimą (*Ibid.*, l. 95), prisiliečiame prie pačios evoliucijos šerdies (*Ibid.*, l. 96).

<sup>182</sup> *Ibid.*, l. 125.

mų, apsirikimų galimybe<sup>183</sup>. Tos klaidos kaip mąstymo įpročiai ir padarytų sprendimų pasekmės perduodamos būsimosioms kartoms. Čia, pasak Teilhard'Ų, ir slypi gimosios nuodėmės šaknys.

Priešingai įsigalėjusiai nuomonei, Teilhard'as neatmeta blogio išlikimo galimybės laikų pabaigoje. Jis mini visiškos katastrofos galimybę, nes žmogus yra laisvas. Dievo Apvaizda nedeterminuoja istorijos<sup>184</sup>. Teilhard'as neatmeta hipotezės, kad „dalis žmonių atsisakys tikslo, paneigs Omegą ir tuo būdu įvykdytų vieningos noosferos skilimą“<sup>185</sup>. Vis dėlto įtikinamesnė kitokia įvykių eiga – visiškas blogio sumenkėjimas paskutiniajame žmonijos istorijos tarpsnyje<sup>186</sup>. Užtat ir pragaras jam – ne ontologinė ar juo labiau erdvinė duotybė, o „priešprieša veiklumui ir kūrybai, priešprieša gėrio gausinimui, priešprieša meilei, priešprieša Dievui“<sup>187</sup>.

Teilhard'Ų pastangos ugdyti veiklią asmenybę, krikščioniškumą išreikšiančią savo kasdiene veikla taip pat buvo plačiai atspindėtos Brazauskienės adaptuotose knygose. Jose išryškintas skirtumas tarp senojo krikščionio saviraiškos modelio, pagrįsto statiniu pasaulėvaizdžiu ir „pusiausvyros“ morale, ir iš krikščioniškojo humanizmo išplaukiančios veržlumo (dinaminės) moralės, kuri žmogaus vertę matuoja pagal žmogus indėlių į dvasinį bei intelektualinį žmonijos tobulėjimą<sup>188</sup>. Raginama atsisakyti rezignacijos, pasyvumo toleravimo, dolorizmo (kančių ieškojimo), nesipriešinimo blogiui. Akcentuojama, kad meilė Dievui ir meilė pasauliui nėra priešingi vienas kitam dalykai, nes visuomenės pažangos reikalauja pats Kristus, jo mistinio Kūno išvystymo logika. Krikščionys skatinami jungtis į pasaulio tobulinimą, jį perkeičiant, perkeliant į aukštesnę būseną, nes „dieviškoji Šviesa gali sušvisti ir šviesti tik mūsų pačių suorganizuotoje tikrovėje“<sup>189</sup>. Didžiuoju reikšmę Teilhard'as teikia mokslui ir jo pasaulį keičiančiai galiai: tiriantis ir kuriantis santykiavimas su pasauliu laikomas kone religine pareiga<sup>190</sup>. Mokslo pasiekimai, technikos naujovės, masiniai politiniai-socialiniai judė-

<sup>183</sup> „Kaip T. de Chardin'as aiškina blogio esmę ir kaip naujai aptaria nūdienos krikščionio etiką“, l. 6–8; T. de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 124–125.

<sup>184</sup> „T. Plužanskio ir M. Tazbiro diskusija“, in: *Tejaro de Šardeno idėjos Lenkijoje*, l. 109.

<sup>185</sup> *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionybe?*, l. 37.

<sup>186</sup> *Ibid.*

<sup>187</sup> Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 93.

<sup>188</sup> „Kaip T. de Chardin'as aiškina blogio esmę ir kaip naujai aptaria nūdienos krikščionio etiką“, l. 2.

<sup>189</sup> Anelė Brazauskienė, „Ne bėgti nuo pasaulio, bet į jį įsijungti“, p. 42.

<sup>190</sup> M. Tazbir, *Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas*, l. 7.

jimai, keičiantys tradicinės visuomenės sanklodą, ar net karai – visame tame Teilhard'as išvelgė „su milžiniška jėga ir gausybe“ prasiveržiančią žmogiškąją kūrybą, liudijančią tolesnį žengimą progreso kryptimi<sup>191</sup>. Teilhard'o idėjų įkvėpti Brazauskų mokiniai nekrikščionišku laikė bet kokį žmogaus socialinį išnaudojimą, „biznierišką požiūrį į tautų laisvę, į apsisprendimo teisės ignoravimą, į žmogaus laisvės ignoravimą“<sup>192</sup>.

Teilhard'as didesnę reikšmę teikė moraliam elgesiui savo artimo labui, nei pamaldumo praktikoms. Jo knygoje kritikuojamas „kiekybinis sakramentalizmas“, „dirbtinis religinės praktikos pasaulėlis“, susmulkėjęs pamaldumas<sup>193</sup>, sakramentų reikšmės krikščionio gyvenime pervertinimas<sup>194</sup>, individualistinis dvasinio tobulinimosi būdas<sup>195</sup>. Nemažas dėmesys skirtas naujai maldos sampratai. Malda, pasak Teilhard'o, turėtų būti „bet kokios žmogiškos veiklos išeities taškas“<sup>196</sup>, „perspektyvinis planavimas tomis keliomis minutėmis ryte akis į akį su savo Dievu, kaip dienos bėgyje kursiu amžinąją prasmę turėsiantį gėrį“, todėl tai svarbiausias gyvenimo momentas<sup>197</sup>. Tačiau tai tik darbų planas, projektas, o esmė – patys dienos darbai. Brazauskai skatino, mokė praktiškai, konkrečiais veiksmais išreikšti meilę savo artimui, o per tai ir Dievui. Vilija Malinauskienė prisimena: „mes atvira kalba nesakėm, kad mes krikščionys ir tikime Dievą. Mes to niekada nesakėm, bet kad mūsų elgesys yra kitoks, tai šitą pastebėjo [kiti]. [...] [Dirbome] pagal tą modelį, kad krikščionis savo aplinkoje turi skleisti šviesą ir spindėti [...]. [...] Toks tylus, bet tikras kelias bendraujant su žmonėmis, stengiantis tas dieviškas idėjas propaguoti, bet neminint atvirai tų dalykų“<sup>198</sup>.

**6. Brazauskų mokinių ir dvasininkijos santykis su Teilhard'o idėjomis.** Brazauskų metodiškas darbas su pasaulietiniu jaunimu, seminaristais ir kunigais, diegiant jiems modernios, atviros pasauliui katalikybės idėjas,

<sup>191</sup> Pierre Teilhard de Chardin, *Žmonijos savimonės ir krikščionybės tarpusavio santykis*, l. 3.

<sup>192</sup> *Kaip nūdienos jaunimas samprotauja moralės klausimais*, l. 5.

<sup>193</sup> Užsiiminėjimas su P. Teilhardo filosofija: Išvardintos temos ir klausimai jų nagrinėjimui, in: *LJPB*.

<sup>194</sup> *Kolektyviniai apmąstymai*, l. 54.

<sup>195</sup> *Dievas, visata, žmogus*, l. 19.

<sup>196</sup> *Malda: Šiuolaikinio žmogaus samprata*, l. 3.

<sup>197</sup> *Ibid.*, l. 8.

<sup>198</sup> Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27.



davė savo vaisių. Per jų mokyklą perėjo apie 50 žmonių<sup>199</sup>, dalyvaudami diskusijų grupės darbe ar bendraudami su Brazauskais kitais būdais. Tai įvairių sričių mokslininkai<sup>200</sup>, kunigai<sup>201</sup>, gydytojai<sup>202</sup>, inžinieriai<sup>203</sup>, muzikai<sup>204</sup>, ekonomistai<sup>205</sup>, pedagogai<sup>206</sup> ir kitų profesijų atstovai<sup>207</sup>. O tuo metu tai buvo perspektyvūs vyresniųjų klasių moksleiviai, studentai, jau baigę aukštąsias mokyklas inteligentai ir net jauni mokslininkai, ieškantys gyvenimo prasmės, siekiantys suprasti, o ne vien tikėti. Dauguma jų buvo kilę iš tikinčių (praktikuojančių) šeimų. Kai kurių tėvai buvo prieškarinio katalikų inteligentų ateitininkai (Juozo ir Vidmanto Valiušaičių). Kukulskis, Rugevičius prieš patekdamas pas Brazauskus priklausė Butkevičiaus grupei, dalyvavo folkloriniame judėjime. Iš etnokultūrinio judėjimo pas Brazauskus atėjo taip pat Margarita ir Loreta Vaitiekūnaitės, Rita Giedrė Rugevičiūtė, Teresė Jurkuvienė, Loreta Vinclovienė<sup>208</sup>. Rugevičius ir Dauknyš dalyvavo ir

<sup>199</sup> Anelė Brazauskienė, „Juozas Brazauskas – gyvosios dvasios žmogus“, p. 6.

<sup>200</sup> Medicinos mokslų daktarės Eglė Baršauskaitė-Jonaitienė, Vilija Veteikytė-Malinauskienė, Kamilė Laimutė Bloznelienė ir Laima Bloznelytė-Plėšnienė, technologijos mokslų daktarai Mindaugas Bloznelis ir Antanas Kudzys, fizikas Julius Šalkauskas, biofizikas Algirdas Saudargas, biochemikė Roberta Rubikaitė, chemikė Eugenija Lukoševičienė, menotyrininkė Asta Barisaitė-Giniūnienė, menotyrininkė ir etnologė Teresė Jurkuvienė, literatūrologė Dalia Čiočytė, psichologė Daiva Grakauskaitė-Karkockienė, edukologė Rita Giedrė Rugevičiūtė.

<sup>201</sup> Kęstutis Latoža, Kęstutis Rugevičius, Gintaras Vitkus. Būdami seminaristais: Algirdas Dauknyš, Jonas Kauneckas, Petras Linkevičius, Vytautas Pūkas, Rokas Puzonas.

<sup>202</sup> Aušra Zinkevičiūtė-Kukulskienė, Valdas Kukulskis, Birtutė Tranaitė, Vilius Povilionis, medicinos darbuotoja Irena Šlėguvienė.

<sup>203</sup> Remigijus Karkockas, Algirdas Patackas (ir kultūrologas), Jonas Šlėgus, Ramūnas Šulskus.

<sup>204</sup> Giedrė Andriuškevičiūtė, Saulius Andriuškevičius, Vanda Dackevičiūtė-Malinauskienė, Irena Dackevičiūtė-Rinkevičienė.

<sup>205</sup> Kristina Januškevičienė, Dalia Šlapikaitė-Vaitkevičienė.

<sup>206</sup> Jūratė Baršauskaitė-Sutkuvienė, matematikė J. Kavaliauskienė, matematikas Antanas Patackas.

<sup>207</sup> Žurnalistas, literatūrologas Viktoras Alekna, Laisvė Vaitiekūnaitė-Ašmontienė, Loreta Vaitiekūnaitė, Margarita Vaitiekūnaitė, vienuolė s. Rozana Graulich, Vytautas Juškevičius, gidė ir dėstytoja Rolanda Šimanauskaitė-Kupčikienė, geologas Mindaugas Kuzminskas, Marytė Sirtautienė, A. ir I. Tamulėnai, Eugenija Venckauskaitė, fotografas Juozas Valiušaitis, žurnalistas Vidmantas Valiušaitis, bibliotekininkė Loreta Vinclovienė, A. Žilionis ir kiti. Sąrašai parengti remiantis Brazauskų mokinių interviu, prisiminimais apie Juozą Brazauską (1993), mokinių sąrašą „Artimiausi A. ir J. Brazauskų jaunieji bičiuliai“.

<sup>208</sup> Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03. Tačiau Jurkuvienė ir Vinclovienė Brazauskų grupės veikloje dalyvavo sporadiškai ir nelabai linkusios sieti save su

Eucharistijos bičiulių sąjūdžio veikloje (Rugevičius – taip pat ir Žygeiviu)<sup>209</sup>. Vis dėlto ir juos veikė ateistinė propaganda. O kai kurie (kaip Jonaitienė) iki susitikimo su Brazauskais apskritai nelaikė savęs tikinčiais<sup>210</sup>. Visi jie juto vidinį norą išsaugoti tikėjimą (turėtą arba įgytą) ir kartu nesugebėjimą atsisipirti ateistinei propagandai, pasitelkusiai į pagalbą mokslą, kurį tuo metu monopolizavo sovietų valdžia. Kun. Vitkus prisimena: „Viduje gal ir nesutikdavai su tuo „evoliuciniu“ mokymu, dialektiniu materializmu, bet nebuvo aiškumo ir mokėjimo jį paneigti, nebuvo argumentų. Manau, kad toks buvo daugumos žmonių, atėjusių iš tikinčių žmonių, likimas – jaustis nepilnaverčiams“<sup>211</sup>. Čiočytė, dėl tikėjimo niekada jokių abejonių neturėjusi, sakė: „aš išgyvenau dėl atotrūkio tarp tikėjimo valia, jausmais ir – tikėjimo protu“<sup>212</sup>. Neatsitiktinai Brazauskienės teigimu Teilhard'o „dėka [įvyko] net keliolika „atsivertimų“ mūsų aplinkoje per tuos beveik 20 metų“<sup>213</sup>.

Brazauskams pavyko įdiegti pagarbą Teilhard'ui ir pasitikėjimą jo idėjomis. Pasak Brazauskienės, „apskritą stalą“ ir jo mokinius konservatyvesni katalikai vadino šardenistais, jų „vaikai“ ilgus metus buvo ugdomi „šardeniškoje dvasioje“<sup>214</sup>, o ir patys mokiniai, bent jau jų dauguma, laikė Teilhard'o idėjas savo pasaulėžiūros pamatu. Brazauskienės teigimu, visi jie buvo „įsimylėję“ Teilhard'ą<sup>215</sup>. Mokinių pastangomis diskusijų prie „apskrito stalo“ pagrindu 1982 m. buvo parengta argumentuota Maceinos veikalo

Brazauskais (Pokalbis su Terese Jurkuviene, 2014-10-24; Pokalbis su Loreta Vincloviene, 2013-11-11).

<sup>209</sup> Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11; Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08; Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03.

<sup>210</sup> Brazauskų pastangos propaguoti krikščionybę indiferentų aplinkoje matyti ir iš vieno jų darbo epizodų, susijusio su Juozo Girmiaus paskaitos „Krikščionies atsakomybė istorijos bėgyje“ sklaida Lietuvoje. Anot Brazauskienės, paskaita buvo padauginta, pakeitus kai kuriuos žodžius, pavyzdžiui, žodį *krikščionis* – žodžiu *individas*, o žodį *Dievas* – žodžiais *Didžioji Sąmonė*, siekiant, kad „indiferentas ar ateistuojantis, kuriam žodžiai „krikščionis“ ar „Dievas“ sukelia alergiją, paėmęs šią puikią paskaitą, jos nepadėtų į šalį“ („Pagalvokime, kas ne taip: Vieno diskusinio pokalbio nuotrupos“, in: *LJPB*, l. 4).

<sup>211</sup> Ramūnas Labanauskas, „Juozas ir Anelė Brazauskai – jaunimo ugdytojai“, p. 42.

<sup>212</sup> Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18.

<sup>213</sup> Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1994-05-10, in: *op. cit.*, l. 1.

<sup>214</sup> „Visi tik šitokioje „šardeniškoje“ dvasioje auklėjosi per šiuos 15–20 metų, kai teko vos susipažinti su T. de Šardeno veikalais“ (Anelės Brazauskienės laiško seseriai Julijai kopija, Kaunas, 1994-11-27, in: *Ibid.*, l. 2.

<sup>215</sup> Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1994-05-10, in: *Ibid.*, l. 1.

*Didieji dabarties klausimai kritika*<sup>216</sup>. Kun. Linkevičius Teilhard'Ų filosofijos tematika 1984 m. Kauno kunigŲ seminarijoje apsigynė diplominiŲ darbŲ<sup>217</sup>. Kun. Vitkus, nuvykęs į NiujorkŲ, jautė pareigŲ nufotografuoti Teilhard'Ų kapŲ. Vilija Malinauskienė prisiminė kaip ji, paveikta BrazauskŲ, Marksizmo-leninizmo universitete (apie 1985–1986 m.) diplominiam darbui pasirinko temŲ iš Teilhard'Ų filosofijos. Jos teigimu „Šardenas su savo evoliucija, visaapimančiu judėjimu ir pirmyn ėjimu ir tokiu kitimu, nesustabarėjimu man buvo labai patrauklus. Nes, žinot, iki šiol pritariu tai idėjai, kad viskas eina pirmyn“<sup>218</sup>. Čiočytė atsiminė savo Teilhard'Ų tekstŲ interpretacijas: „Kaip jiems [Brazauskams] patiko. Jau aš buvau tiesiog genijus. Paskui spausdino ir platino tas mano interpretacijas“<sup>219</sup>. Kun. Vitkus: „Dėdė kartu su Teta [...] žavėjosi jo [Teilhard'Ų] mintimis [...]. Šiuo susižavėjimu jie užkrėtė ir mus, savo vaikus, provokuodami tapti aktyviais“<sup>220</sup>.

Aiškinantis BrazauskŲ mokyklos savitumŲ lemiančius veiksnius, visŲ pirma iškyla santykio tarp tejarikiškumo ir ateitinikiškumo klausimas. Brazauskienė savo laiškuose kun. Vaišniui, taip pat ir savo prisiminimuose ne kartŲ akcentavo, kad jie laikyti „šardenistais“ ir, atrodo, ji tam pernelyg neprieštaravo<sup>221</sup>, nors ir užsiminė, jog jŲ „apskritas stalas“ pasivadino „šardenistŲ branduoliu“ tam, kad paslėptŲ savo ateitinikiškŲ pobūdį<sup>222</sup>. Atrodo, tuo norėta tik pasakyti, kad Teilhard'as jiems (Brazauskams) buvo autentiškos krikščionybės atkūrėjas, geriausiai Naujaisiais laikais išreiškęs ir ateitinikiškos idealus. Tad atrodo, kad tiek savęs laikymas ateitininkais, tiek ir

<sup>216</sup> „Tarp kitko mūsų „apskritas stalas“ [...] yra detaliai šį A. M. straipsnį išdiskutavę ir „sutašę“ atleiskite už tokį barbarizmŲ...“ (Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-03-06, in: *Ibid.*, l. 1). BrazauskŲ mokinių pastangŲ rezultatas – 1982 m. parengta knyga *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionyste?*

<sup>217</sup> Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-05-06, in: *op. cit.*, l. 1. Kun. Linkevičius atgimimo laikais rašė apie Teilhard'Ų filosofijŲ (Anelės Brazauskienės laiškas t. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-12-18, in: *Ibid.*, l. 1).

<sup>218</sup> Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27.

<sup>219</sup> Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18.

<sup>220</sup> Kun. Gintaro Vitkaus SJ prisiminimai apie JuozŲ BrazauskŲ, 1993.

<sup>221</sup> „Juk mūsų apskrito stalo dalyviai buvo kai kas pramiņės... šardenistais“ (Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1996-02-20, in: *op. cit.* Kitame laiške kun. Vaišniui ji rašė apie pagrindžio darbŲ „mažam bendraminčių „šardenistŲ“ ratelyje“ (Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1994-08-08, in: *Ibid.*).

<sup>222</sup> „Tai nauja ateitininkŲ kartos užuomazga konspiracijos sąlygomis, neminint ateitininkŲ vardo, o pasikrikštijus „šardenistŲ branduoliu“, kad KGB negalėtų prikibti (Anelės Brazauskienė, „Juozas Brazauskas – gyvosios dvasios žmogus“, p. 6).

„šardenistais“ (tejaristais), atitiko Brazauskų įsitikinimus, tačiau sovietų valdžios metais buvo neįmanoma atvirai save įvardyti ateitininkais dėl galimų sovietų valdžios represijų, o tejaristais – dėl konservatyvios katalikų visuomenės neigiamo nusistatymo Teilhard'o atžvilgiu.

Skleisdami Teilhard'o idėjas Brazauskai aktyviai dirbo su kunigais<sup>223</sup>. Lankyti Brazauskų paruošti kunigai (Algirdas Dauknys, Petras Linkevičius, Jonas Kauneckas), jų artimi bičiuliai ir kiti kunigai. Tarp jų – marijonų vyresnysis kun. Pranas Račiūnas MIC (vadintas „Fransua Miteranu“<sup>224</sup>), Kazimieras Girnius, Andrius Gustaitis, Česlovas Kavaliauskas („Fenomenas“)<sup>225</sup>, Jonas Maksvytis, Jonas Zubrus SJ, Jonas Danyla SJ, Bronius Bulika, Vincas Vėlavičius, Petras Adomonis, Sigitas Tamkevičius SJ, Vincentas Jalinskas, Stanislovas Dobrovolskis, Petras Puzaras, Alfonsas Svarinskas, Rokas Puzonas, vysk. Julijonas Steponavičius<sup>226</sup>. Brazauskai rekomendavo bendrauti su Kauno katedros vikaru kun. Eugenijumi Bartuliu, kun. Juozu Zdebskiu, kun. Stanislovu Dobrovolskiu<sup>227</sup>. Kun. Dauknys prisimena pokalbius su kunigais jėzuitais Jonu Lauriūnu, Jonu Danyla ir ypač Jonu Zubrumi<sup>228</sup>. Dažni svečiai Brazauskų namuose būdavo kunigai Račiūnas ir Zubrus<sup>229</sup>. Brazaus-

<sup>223</sup> Tai, kad kartu su Brazauskais lankė kunigus, savo interviu prisiminė kun. Rugevičius (Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11), Čiočytė (Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18), Šulskus (Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14), Kukulskis (Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03), kun. Vitkus (Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, 2011-03-31), Karkockienė (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20).

<sup>224</sup> Jį lankė daug kartų („Valdas ir Aušra Kukulskiai“, in: *Kažkas tokio labai tikro*, p. 57). Kun. Račiūnas labai vertino Brazausko žinias, psichologinį ir politinį išvalgumą, tarėsi su juo dėl Bažnyčios ateities, vyskupų kandidatūrų. Brazausko nuomonė pasiekdavo prel. Ladą Tulabą ir prel. Audrį Juozą Bačkį (Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03); Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11).

<sup>225</sup> Lankytas daug kartų. Kun. Rugevičiaus teigimu Brazauskai keisdavosi su juo teologine literatūra. Kun. Kavaliauskas nurodydavo literatūrą, kurią vertėtų išversti (Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11).

<sup>226</sup> „Valdas ir Aušra Kukulskiai“, in: *Kažkas tokio labai tikro*, p. 57.

<sup>227</sup> Pokalbis su Egle Jonaitiene, 2016-10-19; Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14.

<sup>228</sup> Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08.

<sup>229</sup> Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11; Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14. Kun. Račiūnas atsiveždavo įvairių pareiškimų sovietinei valdžiai projektus, kad tas suredaguotų. Rečiau lankydavosi pas Brazauskus kunigai Andrius Gustaitis, Petras Linkevičius. Šulskaus teigimu pas Brazauskus ateidavo ir kai kurie seminarijos dėstytojai (Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14).

kienė rašė į kun. Zubraus redaguojamą periodinį leidinį *Tiesos kelias* įvairiais Bažnyčios atsinaujinimo klausimais<sup>230</sup>.

Visi šie kunigai buvo imlūs katalikiškojo atsinaujinimo idėjoms, ypač jėzuitai, kurie bene aktyviausiai sovietmečiu Lietuvoje propagavo naujas teologines idėjas<sup>231</sup>. Pasak vysk. Jono Borutos, „Pogrindžio sąlygomis labai išgyvenome nutarimų [Vatikano II Susirinkimo] įgyvendinimo vilkinimą. Valdžiai lietuvių kalbos įvedimas į liturgiją turbūt atrodė nepageidautinu. Instinktyviai buvo jaučiama, kad einama gera linkme ir jeigu ateistinis aparatas priešinasi, tai reiškia yra geras dalykas, kurį būtina priimti. [...] Mano aplinkoje į jį [Susirinkimą] buvo žiūrima kaip į labai didelį dalyką“<sup>232</sup>. Būtent jėzuitai Zubrus ir Danyla buvo vieni svarbiausių informacijos apie Teilhard'ą šaltinių Brazauskams. Kun. Danyla SJ susirašinėjo su vienu žymiausių XX a. katalikų teologu Karlu Rahneriu SJ (savo mokytoju jį laikė ir kun. Antanas Šeškevičius SJ)<sup>233</sup>. Kun. Tamkevičius SJ pergyveno dėl teologijos dėstymo atsilikimo seminarijoje – užrašus, gautus iš seminarijos, laikė pasenusiais 50 metų<sup>234</sup>. Kun. Lauriūnas SJ vienas pirmųjų jau 1971 m. visas šv. Mišias laikė lietuvių kalba<sup>235</sup>.

Atvirų teologijos naujovėms kunigų, palaikiusių ryšius su Brazauskais, būta ir daugiau. Šulskus tokiais pat moderniais ir entuziastingai palaikančiais Teilhard'ų idėjas laikė ir Brazauskų artimus bičiulius kunigus Račiūną, Kavaliauską, Maksvytį, Gustaitį<sup>236</sup>. Neabejotina, kad toks buvo kun. Bulika, rašęs į *Tiesos kelią*, propagavęs Vatikano II Susirinkimo mokymą<sup>237</sup>. Kai kurie kunigai, su kuriais bendravo Brazauskai, – Tamkevičius, Svarinskas, Kauneckas, Vėlavičius, Jalinskas, – įsitraukė į atviro Susirinkimo iniciuotoms naujovėms Eucharistijos bičiulių sąjūdžio veiklą (vadovavo EB, buvo

<sup>230</sup> Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11.

<sup>231</sup> Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė, Vidmantas Šimkūnas, *op. cit.*, p. 61.

<sup>232</sup> Ramūnas Labanauskas, „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos ir raida 1969–1973 m.“, p. 98.

<sup>233</sup> Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė, Vidmantas Šimkūnas, *op. cit.*, p. 61; Ramūnas Labanauskas, *op. cit.*, p. 98.

<sup>234</sup> *Ibid.*

<sup>235</sup> *Ibid.*

<sup>236</sup> Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14. Šulskaus manymu, apie Teilhard'ą Brazauskienė galėjo sužinoti iš kun. Račiūno (*Ibid.*). Kun. Kavaliausko pritarimą Teilhard'ų krikščioniškam evoliucionizmui įrodo jo laiškas kun. Bulikai (Bronius Bulika, *op. cit.*, p. 192).

<sup>237</sup> Pokalbis su kun. Jonu Zubrumi SJ, 2012-10-01.

dvasios tėvais, vesdavo rekolekcijas, klausydavo išpažinčių ar net ir patys laikyti EB)<sup>238</sup>. Žinoma, tokių buvo mažuma. Brazauskienė apgailestavo dėl to meto Lietuvos kunigų teologinio atsilikimo<sup>239</sup>. Dauguma Lietuvos kunigų sovietmečiu nieko negirdėjo apie Teilhard'ą de Chardiną arba dėl Maceinos įtakos jo atžvilgiu buvo nusiteikę priešiška. Brazauskienė 1994 m. rašė kun. Vaišniui SJ: „Lietuvoje nedrįsčiau pasiūlyti spaudai ką nors iš T. de Ch.-o veikalų. Visuotinis (beveik) nusiteikimas prieš jį a.a. A. Maceinos „Did. dab. kl.“ knygos – jo straipsnio apie T. de Ch. įtakoje“<sup>240</sup>. Tačiau itin aktyvi Brazauskienės veikla skleidžiant Teilhard'o idėjas sovietmečiu kunigų neliko nepastebėta<sup>241</sup>.

Vis dėlto Brazauskų mokinių Teilhard'o idėjų įsisavinimo ir susitapatinimo su jomis gylio nereikėtų pervertinti. Dalyvavimo Brazauskų mokyklos darbe intensyvumo laipsnis labai skyrėsi: vieni diskusijų grupės veikloje dalyvavo nuosekliai, ne vienerius metus, kiti tik retkarčiais. Taip pat ir iš aktyviai dalyvaujančiųjų diskusijų grupės veikloje ne visi tapdavo Teilhard'o idėjų rėmėjais. Žinoma, kad skeptiškai Teilhard'o filosofijos atžvilgiu buvo nusiteikęs Vidmantas Valiušaitis, nes labiau vertino Maceinos filosofiją<sup>242</sup>. Nutolo ar nepritapo prie Brazauskų grupės ir kai kurie kiti<sup>243</sup>. Be to, vėlesnė intelektualinė ir dvasinė su Brazauskais bendravusiųjų branda leido jiems pažvelgti į Brazauskų entuziazmą Teilhard'o atžvilgiu iš platesnės perspektyvos. Apie Brazauskams nesvetimą Teilhard'o išaukštinimą ankstesnės Bažnyčios mokymo ir teologinės tradicijos atžvilgiu (su-

<sup>238</sup> Ramūnas Labanauskas, *op. cit.*, p. 99.

<sup>239</sup> „[...] mūsiškiai religinės krypties laikraščiai čia – Lietuvoje – dar vis „maitinasi“ prieš pusšimtį metų / gal net ir daugiau / mąstysena katalikybės atžvilgiu, todėl ateizuotos kartos neskaitomi ir nevertinami... Deja, taip!!!“ (Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-03-06, in: *op. cit.*, l. 1).

<sup>240</sup> Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1994-08-08, in: *Ibid.*, l. 2.

<sup>241</sup> „T. de Š. kai kurių straipsnių išvertus ir paskleidus bičiulių kunigų tarpe gavau atsiliepimų net (prieš kokius 10 metų), jog pavojingi tokios V. B. [Brazauskienė buvo žinoma Viktorijos Brazauskienės vardu, – R. L.] rašiniai. Net Panevėžio kunigų rekolekcijų metu ta mintis buvusi pateikta!“ (Anelės Brazauskienės laiško seseriai Julijai kopija, Kaunas, 1994-11-27, in: *Ibid.*, l. 2). „Taigi, turiu porą gal trejetą kunigų – bičiulių – tikrai sutariančių su nūdienos kartos mentalitetu ir šardenizmu [...]“ (*Ibid.*, l. 3).

<sup>242</sup> Pokalbis su Vidmantu Valiušaičiu, 2016-10-11.

<sup>243</sup> Algirdas Patackas (*Gydytojas: Atsiminimai apie Povilą Butkevičių, laiškai, dienoraščiai*, p. 26), Jurkuvienė (Pokalbis su Terese Jurkuviene, 2014-10-24), Vincloviene (Pokalbis su Loreta Vincloviene, 2013-11-11), Rima Čereškaitė (Pokalbis [nefiksuotas] su Vanda Malinauskiene, 2016-11-11).

keliantį ir supriešinimo įspūdį) Čiočytė taip atsiliepė: „dabar kai pagalvoji, tai dirbtinis dalykas, nes tai juk tas pats tikėjimas, tai ta pati filosofija [...]. Brazauskai tą modernumą kartais pristatydavo kaip... ne kaip naują tikėjimą, tikrai ne, bet kaip kai ką, kas tarsi tradiciniam tikėjimui priešinga. [...] Aš apibendrinčiau taip: gal jie tik per daug pabrėždavo tą savo modernumą. [...] Ir Chardinai jiems buvo [...] kaip modernizacijos simbolis“<sup>244</sup>. Entuziazmas Teilhard'Ų atžvilgiu kartais išblėsdavo, bet liko pamatiniai dalykai: Brazauskų suteikta galimybė studijuoti Lietuvoje neprieinamą teologinę ir filosofinę literatūrą ir taip susipažinti su dvasiniais katalikybės lobiais<sup>245</sup>. Brazauskų mokinių interviu ir prisiminimai leidžia daugiau mažiau užtikrintai teigti, kad Brazauskų mokiniams Teilhard'as buvo tarsi iššūkis, vertęs iš esmės permąstyti savo krikščioniškosios pasaulėžiūros pagrindus, daugumai jų vis dėlto priimant pagrindinius Teilhard'Ų de Chardino filosofijos postulatus: krikščioniškąjį evoliucionizmą ir veiklios, darbais išreikštos katalikybės sampratą.

**Išvados.** Griežtos sovietų režimo vykdytos ateizmo ir komunistinės ideologijos diegimo sąlygomis Lietuvos katalikų visuomenėje įsitvirtinus konservatyviai, gynybinei laikysenai, tarp katalikų intelektualų vis dėlto netrūko tokių, kurie ieškojo naujų, moderniems laikams tinkančių katalikybės išraiškos formų ir būdų. Vieni iš tokių – Kauno inteligentai, ateitininkai Juozas Brazauskas (1913–1993) ir Anelė Švabaitė-Brazauskienė (1918–2016). Nuo 1959–1960 iki 1993 m. Brazauskų namuose rinkosi gyvenimo prasmės ieškantys jauni žmonės, su kuriais Brazauskai kalbėjo filosofijos, teologijos ir psichologijos temomis. Jų darbo su jaunimu ir kunigais visuma šiame straipsnyje įvardijama kaip Brazauskų mokykla. Šios mokyklos veikla apėmė knygų vertimą, pokalbius su pasaulietiniu jaunimu ir seminaristais, taip pat kunigų supažindinimą su moderniomis teologijos teorijomis. Apie 1975 m., sužinoję apie Pierre'ą Teilhard'ą de Chardiną, Brazauskai ėmėsi jo idėjų skleidimo. Pasikeitė ir darbo su jaunimu pobūdis: susiformavo nuolatinė, reguliariai atsinaujinanti diskusijų grupė, kurios darbe imta naudoti metodinė literatūra. Brazauskų ištikimybė ateitininkijai nulėmė ir jų mokinių pagarbą ateitininkų vertybėms. Iš kitų vėlyvojo sovietmečio katalikiškų

<sup>244</sup> Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18.

<sup>245</sup> Skepiškai Teilhard'Ų atžvilgiu nusiteikęs Valiušaitis pažymėjo: „Aš esu labai dėkingas Brazauskams, kad jie mane įtraukė į tokią intelektualinę gelmę“ (Pokalbis su Vidmantu Valiušaičiu, 2016-10-11).

grupių Brazauskų mokykla išsiskyrė savo mokymo modernumu, konspiratyvumu ir elitiškumu bei orientacija į rengimąsi veiklai nepriklausomoje Lietuvoje.

Didžiulis dėmesys buvo skirtas naujosios kunigų kartos, atviros permainoms Bažnyčioje, išugdymui. Šis darbas vykdytas individualiai bendraujant su diskusijų grupės nariais, turinčiais pašaukimą į kunigystę, dirbant su ateinančiais pas juos seminaristais. Taip pat buvo lankomi ir aprūpinami Brazauskų versta (ir adaptuota) literatūra kunigai, taip supažindinant juos ir su Teilhard'o idėjomis. Dauguma jų lankytų kunigų, ypač jėzuitai, buvo imlūs katalikiškojo atsinaujinimo idėjoms. Vis dėlto didesnė dalis Lietuvos kunigų sovietmečiu nieko nebuvo girdėję apie Teilhard'ą arba dėl Antano Maceinos įtakos buvo nusiteikę jo atžvilgiu priešiška.

Brazauskai nebuvo pirmieji, ėmęsi Teilhard'o idėjų populiarinimo. Išeivijos lietuvių katalikiškoje spaudoje jos svarstytos nuo 1964 m. Čia dominavo protejariški vertinimai. Su išeivijos spauda ir literatūra diskusijos apie Teilhard'ą atgarsiai pasiekė ir Lietuvą. 1968 m. savo santykio su Teilhard'o filosofija ėmė ieškoti sovietinės Lietuvos filosofai. Konservatyviosios katalikybės (atstovaujamos Maceinos) ir sovietinės tejarizmo interpretacijos fone įdiegti pozityvų požiūrį į Teilhard'o filosofiją kaip į krikščionišką Brazauskams nebuvo lengva.

Svarbia jaunimo sąmoninimo priemone laikytas Teilhard'o gyvenimo kelio pristatymas. Brazauskų mokiniams Teilhard'o biografijos faktai buvo gerai žinomi. Mokinių jis prisimenamas kaip mokslininkas, mistikas, žinomi jo konfliktai su tuometine Jėzaus Draugijos vadovybe, jo krikščioniškasis evoliucionizmas. Siekdami išugdyti sąmoningą savo mokinių tikėjimą Brazauskai nesibaimino atskleisti kai kurių kontroversiškų Teilhard'o dvasinės ir intelektualinės evoliucijos, kurios eigoje pasiekta tikėjimo į Dievą ir pasaulį dermė, momentų.

Brazauskų verstose Teilhard'o knygoje išdėstyta šiuolaikinė realybės samprata, pagrįsta dvasios ir materijos dualizmo įveika, materialias daleles laikant matematinių abstrakcijų ir minties išraiška. Realybė suvokiama kaip organiška evoliucionuojanti visuma, universalus judėjimas, kurio imanentinė priežastis – Dievas. Evoliucija (kosmogenezė, biogenezė ir noogenezė) vyksta vis kompleksiškesnių sistemų kūrimosi, vienybės augimo, psichinio prado, sąmonės ir dvasinio faktoriaus stiprėjimo kryptimi. Žmogaus stadijoje į pirmą planą iškyla jungimosi ir koncentracijos tendencija. Jos poveikyje susiformuoja refleksinė sąmonė ir asmeninis centras – savi-monė. Personalizacija, žmonijos materialinė ir dvasinė pažanga skatina vis



stiprėjančius žmonių tarpusavio ryšius ir veda į noosferą – vieningą žmoniškos sąmonės.

Dievas Teilhard'as suvokiamas kaip Didžioji Realybė ir aukščiausioji Sąmonė, esanti visos Būties centru, įvardijama Omega. Tai ir transcendentinis neišbaigtos būties tikslas, ir išorinė, materialias struktūras sudėtingėti skatinanti, galia – šio netobulo pasaulio imanentinis veiksnys. Omega Teilhard'as tapatina su Jėzumi Kristumi, per Įsikūnijimą tampančiu asmeniniu ir ontologiniu visatos centru. Dėl Kristaus ontologinės reikšmės krikščionybė suvokiama kaip pažangiausia religija, svarbiausias evoliucijos istorinis faktorius ir netgi kaip nauja evoliucijos pakopa. Tokiame pasaulėvaizdyje blogis yra reiškiny, susijęs su laikinu sistemos nevieningumu. Siektina krikščionio raiška laikomas aktyvus, sąmoningas, atsakingas dalyvavimas pasaulio reikaluose, siekiant jį perkeisti, nesitenkinant tik individualaus pamaldumo praktikomis.

Brazauskų mokyklos veikloje dalyvavo apie 50 žmonių – tuo metu perspektyvių vyresniųjų klasių moksleivių, studentų, jau baigusių aukštąsias mokyklas inteligentų ir net jaunų mokslininkų, siekiančių suprasti, o ne vien tikėti. Dauguma jų buvo kilę iš tikinčių (praktikuojančių) šeimų. Nemaža jų dalis dalyvavo etnokultūriniame judėjime. Brazauskams pavyko savo mokiniams įdiegti pagarbą Teilhard'ui ir pasitikėjimą jo idėjomis, nors Teilhard'as idėjų įsisavinimo laipsnis buvo skirtingas. Be to, ir vėlesnė intelektualinė bei dvasinė su Brazauskais bendravusiųjų branda leido atsargiau pažvelgti į Brazauskų entuziazmą Teilhard'as atžvilgiu. Tačiau neabejotina, kad daugumos aktyviųjų grupės dalyvių pasaulėžiūra susiformavo Teilhard'as idėjų pagrindu, jiems priimant pagrindinius jo postulatus: krikščioniškąjį evoliucionizmą ir veiklios katalikybės sampratą.

## RECEPTION OF PIERRE TEILHARD DE CHARDIN'S IDEAS IN LITHUANIA: THE BRAZAUSKAS SCHOOL (1975–1993)

### Summary

Despite the fact that during the Soviet period the Catholic community of Lithuania was predominantly in a defensive position, there was no shortage of intellectuals who sought new forms and ways of expressing Catholicism that would befit the modern times. Among them were Juozas and Anelė Brazauskas, representatives of Kaunas intelligentsia and members of the *Ateitis* (Future) Catholic Federation. From 1959/60 up until 1993, their home attracted young

people in search of the meaning of life with whom Juozas and Anelė discussed philosophy, theology, and psychology. In the article, the entirety of their work with young people and priests is referred to as the Brazauskas School. From 1975, the highlight of their activity was dispersion of Pierre Teilhard de Chardin's ideas. At the same time, the gatherings of young people evolved into a permanent yet regularly renewing discussion group. Special attention was paid to the education of a new generation of priests who would be open to changes in the Church. This activity was carried out by nurturing the vocation to priesthood of the members of the discussion group, by working with the students of the theological seminary, and by providing priests with the literature that Anelė and Juozas Brazauskas translated themselves. The Jesuits were particularly receptive to the ideas of Catholic renewal. However, the reception of Teilhard's ideas was aggravated by conservative Catholic and Soviet interpretations of Teilhardism.

As introduced in the books translated by Juozas and Anelė Brazauskas and in the discussions, Teilhard perceives reality as an organic evolving whole the immanent cause of which is God. Evolution (cosmogenesis, biogenesis, and noogenesis) develops in the direction of the formation of ever more holistic systems and consolidation of the mental rudiment and spiritual factor. God is understood as supreme consciousness referred to as the Omega Point and identified with Jesus Christ that becomes a personal centre of the Universe through personification. It is a transcendental purpose of incomplete existence and an internal power stimulating the growing complexity of material structures.

The Brazauskas School distinguished itself by its attention to the traditions of the *Ateitis*, by a modern approach to teaching, by its elitist nature, and its orientation towards preparation for working in independent Lithuania. Its activities involved about 50 individuals, among whom there were promising higher-form pupils, students, intellectual graduates, and even young researchers who aimed at understanding and not only at believing. The Brazauskas succeeded in instilling respect to Teilhard and trust in his ideas into their disciples, although the individual level of internalisation of these ideas varied. There can be no doubt that the majority of the active members of the group accepted the key postulates of Teilhard's philosophy: Christian evolutionism and the notion of active Catholicism.